

השבת גולי קניה לארץ-ישראל בהיבט הבריטי (נובמבר 1947 – יולי 1948)

שולמית אליאש

מבוא

ככ"ט בנובמבר 1947, מועד החלטת האו"ם בדבר חלוקת ארץ-ישראל והקמת מדינה יהודית, שהו במחנה מעצר בקניה 288 אנשי מחתרות אצ"ל ולח"י שהוגלו על-ידי הבריטים החל באוקטובר 1944.¹ השבתם ארצה נתאפשרה רק ב-12 ביולי 1948 – יותר משבעה חודשים לאחר החלטת האו"ם, וכחודשיים לאחר הקמת מדינת-ישראל.

פרשת השבתם של גולי קניה לארץ-ישראל היתה מאירועי דמדומי השלטון הבריטי בארץ-ישראל. אפיזודה זו, למרות חשיבותה השולית לכאורה, מעוררת שאלות מרתקות בתחום חקר אחרית תקופת המנדט. השאלות המתעוררות חורגות בהיקפן מתחומי הזמן והמקום של מאמרנו, והן בעלות משמעות רחבה יותר.

מדוע התעכבה השבת גולי קניה לארץ-ישראל מעבר לכל פרק זמן סביר? מה גרם לבריטים, לקראת תום שלטונם, להשהות את השבת הגולים ולעמוד על דעתם למרות הלחץ מצד הגולים וקרוביהם ומצד מנהיגות היישוב ולמרות התביעות של הממשל הקולוניאלי בקניה לפינוי מחנה המעצר מתחום המושבה? השאלות מתחדדות על רקע ההערכה העולה ממחקרים שנתפרסמו זה לא כבר, ולפיה הבריטים בגלל קשייהם לשלוט בארץ-ישראל השלימו במהלך 1947 עם הצורך

* תודתי נתונה לנשיא בית-המשפט העליון, מר מאיר שמגר, ולפרופ' אברהם סולטמן על הערותיהם החשובות למאמרי זה.

1 המדובר בגירושם של 251 איש שהיו עצורים מעצר מינהלי בלטרון ובעכו. הם הוטסו בבוקר ה-19 באוקטובר 1944 לאריתריאה, שם שוכנו במחנה מעצר בסמבל שבעיבורי אסמארה. ב-22 בינואר 1945 הם הועברו ל'קרתגר' בלב המדבר הסודאני. לאחר תשעה חודשי מעצר ב'קרתגר' הוחזרו לסמבל ב-12 באוקטובר אותה שנה. ב-12 במארס 1947 הועברו למחנה מעצר בגילגיל שבקניה, 120 ק"מ צפונית לניירובי, ושם שהו עד לשחרורם ביולי 1948. מפעם-לפעם באו למחנות משלוחים חדשים של עצורים ואחדים מהם שוחררו. בסך-הכל באו בשערי המחנות באפריקה 439 איש, ובשובם ארצה מנו 254 איש. על פרשה זו נכתב עד כה רק מהיבט יהודי. ראה: י' סלוצקי (עורך), ספר תולדות ההגנה, ג, חלק שני, תל-אביב 1973, עמ' 935-940; ד' ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ד, תל-אביב 1973, עמ' 72-77, 193-206; שם, ה, תל-אביב 1976, עמ' 302-320; שם, ו, תל-אביב 1980, עמ' 154-163. כמורכב נכתבו ספרי זכרונות של הגולים, וראויה לציון אסופה שנכתבה במהלך הגלות באפריקה: ד' ניב וד' סיון (עורכים), מסמבל עד גילגיל, תל-אביב 1980. הבריטים כינו את אנשי המחנות באפריקה 'Detainees', כינוי ההולם כנראה אנשים המוחזקים במעצר מינהלי מסיבות פוליטיות-בטחוניות. הצד היהודי השתמש בכינוי זה בתרגומו העברי, 'עצורים', או בכינוי 'גולים'.

לסגת ממנה, ולאחר החלטת האו"ם הם אכן התכוונו לסיים את המנדט ולפנות את הארץ.² התשובות שניתן להציע לגורמי ההתעקשות של הבריטים כרוכות בליבונום של העניינים הבאים:

(א) גירוש הוא עונש רדיקלי, וכשהוא מופעל נגד אנשי מחתרת הוא נועד להיות אפקטיבי בשני תחומים: האחד, כליאת אלמנטים מסוכנים מאחורי סורג ובריח הרחק מזירת הפעילות, כדי למנוע מהם אפשרות בריחה או מילוט; והאחר, הרתעת חבריהם של המגורשים מפעולות העלולות להביא לגירושם. דומה כי לאחר נובמבר 1947 לא היו גורמי המניעה, ההרחקה וההרתעה בעלי משמעות.

אילו זאת ראוי לשאול, האם סברו הבריטים בכנות כי הגולים הם אלמנטים כה מסוכנים שהשבתם לארץ-ישראל בחודשים האחרונים לשלטון המנדט תסכן את המינהל המנדטורי או את כוחות הצבא הנסוגים? האם לא נפלו הבריטים שבי במלכוד האורב לכל מגרש? הגירוש הוא עונש חמור, וכדי להצדיקו כלפי חוץ וכלפי פנים נוטה המגרש לתאר את המגורשים בצבעים עזים של סכנה ואיום. בסופו-של-דבר עלול המגרש ליפול שבי בדימוי שיצר. האם תואמת הנחה זו את פרשת השבת גולי קניה?

(ב) גירוש הוא עונש מינהלי במהותו. אין הוא מבוסס על הליך שיפוטי פלילי, ולפיכך צידוקו שונה מצידוק העונש הפלילי. אלמנט הגמול, הקיים בענישה פלילית, נעדר במוצהר מענישה מינהלית, שעניינה למנוע ולהרתיע. כאמור גורמי המניעה וההרתעה תש כוחם משלהי 1947. האם ניתן להניח שאלמנט הגמול והנקמה עיצב במידה מסוימת את עמדת קובעי המדיניות הבריטית ביחסם כלפי גולי קניה? במלים אחרות, אנו נוטים לראות בהחלטות מדיניות פרי מחשבה רציונלית, אך לא תמיד כך הדבר; אמוציות נותנות לעתים את אותותיהן בהחלטות מדיניות. האם פרשת השבת גולי קניה הינה אחד המקרים האלה?

(ג) גורם דומיננטי במערכת השיקולים של הבריטים בנוגע לבעיה הארץ-ישראלית היה הגורם הערבי. מאז שנות השלושים המאוחרות שלטה במדיניותה של בריטניה בארץ-ישראל הדאגה לאינטרסים שלה בעולם הערבי (נפט, בסיסים ותחבורה). מכאן הגישה הפייסנית כלפי הערבים שאפיינה בדרך-כלל כל פתרון בריטי בנוגע לארץ-ישראל עד לסיום המנדט (למעט פרק-זמן מסוים בשנים 1943-1944, שבו הפעיל צ'רצ'יל את השקפותיו הפרו-ציוניות). ממשלת הלייבור, שנבחרה בתום המלחמה, ביקשה להמשיך ולקיים את ההגמוניה שהיתה לבריטניה במזרח-התיכון לפני המלחמה. אולם המחויבות לחיסול הדרגתי של האימפריה מחד גיסא ובהשפעת כוחות הלאומנות הערבית מאידך גיסא, היא חתרה לכך על-ידי כינון מערך יחסים חדש עם עמי האיזור: במקום שליטה וניצול — רכישת השפעה על-ידי בריתות הדדיות ושיתוף פעולה. בכך קיוותה ממשלת הלייבור להתפייס עם הלאומנות הערבית המתונה, לקראת ההתמודדות עם האתגרים החדשים של החדירה הסובייטית והנוכחות האמריקנית הגוברת באיזור. הפינני הבריטי מארץ-

2 הערכה זו עומדת בניגוד לדעה הספקנית, שרווחה בשעתו בתודעה הקולקטיבית היהודית והערבית, ואשר באה לביטוי גם כיום בחלק מן הכתיבה ההיסטורית, הפובליציסטית ובכתיבי הזכרונות, ולפיה לאמיתות-של-דבר, הבריטים לא התכוונו לפנות את ארץ-ישראל, וגם כאשר פינה התכוונו לחזור בעקבות מפלה יהודית צפויה או בחסות הלגיון הערבי. ראה בנושא זה: R. Louis, *The British in the Middle East 1945-1951*, Oxford, 1984, pp. 521-522; ג' כהן, 'מדיניות בריטניה ערב מלחמת העצמאות', ו' ואלך (עורך), היינו כחולמים, רמת-גן 1985, עמ' 13, 19-21, 62-63, 112, 129-130, 134-136.

העצירים מאזינים לשידור ההצבעה בעצרת האו"ם (29 בנובמבר 1947)

ישראל העלה בעיני הבריטים את חשיבותה של השפעתם במדינות ערב, והם הגבירו את תמיכתם במדינות אלה. הדבר נתן אותותיו בפרק הזמן שלאחר החלטת האו"ם. הבריטים התנערו מהחלטת החלוקה — שהעולם הערבי התנגד לה, ונמנעו מכל פעולה שעשויה היתה להתפרש כסיוע לכינון מדינה יהודית.³ באיזו מידה השפיעה מגמתה הפרו-ערבית של ממשלת הלייבור על סוגיית השבת גולי קניה? האם סירובם העקשני של הבריטים להיעתר לתביעת הגולים להחזירם לארץ-ישראל נבע מתוך שאיפה לרצות את העולם הערבי או לפחות לא להרגיזו? כלום ראו הבריטים בגולים גורם העשוי להיות בעל משמעות במלחמה הניטשת בין ערבים ליהודים בארץ-ישראל? האם הוטרדו הבריטים מתפיסתם הציונית-האקטיביסטית של הגולים בדבר מדינה יהודית בשני עברי הירדן? האמנם חששו להשיבם לארץ בראותם כם גורם העלול לחזק את מגמתו של האצ"ל להתפשט לעבר ממלכתו של עבדאללה שהיתה נתונה תחת אפטרופסותם?

התשובות לשאלות אלה חלקן ניתן לבדיקה וחלקן יישאר לעולם בתחום ההשערה. במאמרי זה, המוקדש לבדיקת ההיבט הבריטי שבהשבתם של גולי קניה לארץ-ישראל כפי שהוא משתקף במסמכים הבריטיים מאותה תקופה, ייעשה נסיון להטיל אור על שאלות אלה.

3 ראה: לואיס, שם, עמ' 3-50, 383-531; כהן, שם, עמ' 45, 82, 104, 123, 128; מ' כהן, 'השפעת המאורעות בארץ-ישראל על מדיניות בריטניה בשנים 1945-1948', 'י שביט (עורך), מאבק מרד מרי, ירושלים תשמ"ז, עמ' 51; א' קליימן, 'הנחקות מן האימפריה', שם, עמ' 47.

COLONY AND PROTECTORATE OF KENYA

OFFICIAL GAZETTE SUPPLEMENT
ORDINANCES, 1947

Nairobi, March 11, 1947

CONTENTS

Ordinance—	PAGE
No. 18 of 1947—An Ordinance to Make Provision for the Detention in the Colony of Certain Persons	105

PRINTED BY THE GOVERNMENT PRINTER, NAIROBI

עמוד השער של צו ההכנה למעצר, ניירובי (11 במרץ 1947)

השיקול הבטחוני

החל בגירוש הראשון של אנשי האצ"ל והלח"י למחנות-המעצר באפריקה נדרשו הבריטים לבעיית השבתם לארץ-ישראל. תרמו לכך לחץ העצורים עצמם, כמו גם תביעותיהם החוזרות ונשנות של חוגים ביישוב שהיו מזוהים עם דרכי מאבקם. אולם רק בשלהי 1947 החלה דרישה זו להטריד את מנוחת הבריטים.

החלטת האו"ם מכ"ט בנובמבר 1947 וההיערכות הבריטית לסיום המנדט ב-15 במאי 1948 ולהסגת הכוחות הבריטיים מארץ-ישראל לא יאוחר מ-1 באוגוסט אותה שנה, חייבו את הבריטים למצוא פתרון קונקרטי לשאלת החזרתם של עצורי קניה. סיום המנדט עשה את המשך מעצרו של הגולים בקניה לבלתי חוקי. גירוש אנשי המחתרת לאפריקה נעשה מכוח תיקון בתקנות ההגנה לשעת חירום מ-12 באוקטובר 1944, ולפיו הוסמך הנציב העליון להוציא צו גירוש לאדם המתגורר בארץ-ישראל. עם סיום המנדט פג מכלל גם תוקפו של צו הגירוש.

כדי להבטיח את הצד החוקי של המשך מעצר הגולים מחוץ לארץ-ישראל תוקנה תקנה נוספת, אף היא ב-12 באוקטובר 1944, ולפיה רשאי הנציב העליון להגיע לידי הסכם עם שלטונות כל מדינה או טריטוריה שמחוץ לארץ-ישראל, שיקבלו את המגורש לארצם. המאמץ הבריטי להבטיח את הצד המשפטי של המעצר בקניה כארץ גירוש בא לידי ביטוי בצו הכנה למעצר,

128

שפורסם על-ידי מושל קניה ב-6 במרס 1947. לפי צו זה הוסמך מושל קניה לצוות על מעצר אדם, שהוטלו עליו מעצר או גירוש מטעם רשות של קולוניא, פרוטקטורט, מנדט או שטח כיבוש בריטיים, ואשר הובא לקניה.⁵ מנוסח צו זה עולה כי הסמכות שניתנה לשלטונות קניה להחזיק מגורש במעצר היתה תלויה בתקפות הגירוש עצמו. אולם משנתבטל המנדט הבריטי על ארץ-ישראל, בטל גם תוקף הגירוש, ומאליה בטלה סמכותם החוקית של שלטונות קניה להחזיק את המגורש בתחומם.

חובת הבריטים להשיב את גולי קניה לארץ-ישראל כל עוד המנדט על ארץ-ישראל הוא בבעלותם נבעה גם מהיבט משפטי נוסף של השאלה. הואיל וב-15 במאי עמדה לפקוע הסמכות החוקית של הבריטים כמושל היה האזוריים של ארץ-ישראל, לא יכלו הם להבטיח את קבלת הגולים בארץ לאחר מועד זה. קבלתם לארץ מן ה-15 במאי ואילך הפכה להיות תלויה בסמכות השלטונית שתירש את הבריטים.

במשרד-המושבות הבריטי היו מודעים לשיקולים אלה ולמשמעויותיהם. היה מי שאושש אותם בנימוקים הומניטריים ומוסריים, וכוונתו היתה מן הסתם כי הממשלה שגירשה את הגולים אחראית לחייהם ולשלומם; היא אינה יכולה להפקירם לגורלם וחייבת להשיבם לארץ-ישראל כל עוד בידה הסמכות לכך.⁶

אף-על-פי-כן, שיקולים אלה לא עמדו בראש מעייניהם של הבריטים, והם החליטו לדחות את השבת העצורים ארצה למועד שאחרי ה-15 במאי 1948.

את הסיבות לצורך לדחות את ההחזרה ניתן למצוא לראשונה בחוות-דעתו של הנציב העליון, הגנרל סר אלן קנינגהם (Cunningham) מ-22 בדצמבר 1947, שניתנה לשר-המושבות קרייץ-ג'ונס (Arthur Creech-Jones). חוות-הדעת נדרשה לאחר שלוח הזמנים לסיום המנדט ולהסגת הצבא אושר על-ידי הקבינט ב-4 בדצמבר 1947 ונמסר בפרלמנט ב-11 בו.⁷ הנציב גרס, כי אין להחזיר את הגולים לארץ-ישראל לפני תום המנדט מאותם טעמים בטחוניים שבעטיים גורשו מהארץ. הבריטים הסבירו את גירוש אנשי אצ"ל ולח"י כאמצעי הרתעה אך בעיקר כאמצעי להוציאם ממעגל הפעילות המחתרית בארץ-ישראל. החזקת אלמנטים מסוכנים כמותם במעצר בארץ-ישראל נתפסה בעיני הבריטים סיכון בטחוני, משום שהניחו כי לפחות חלק מאנשי המחתרת יצליחו לברוח ממעצרם בעזרת חבריהם.⁸

הגליית העצורים, שכמה מהם היוו את עמוד-השדרה של המחתרת, לא קטעה אמנם את הפעילות המחתרית בארץ-ישראל, שכן תחת הגולים באו כוחות צעירים וחדשים. ואף-על-פי-

5 'An Ordinance to Make Provision for the Detention in the Colony of Certain Persons 6.3.1947', *Colony and Protectorate of Kenya Official Gazette Supplement — Ordinances 1947*, Nairobi, 11.3.1947, pp. 105-108

6 על עמדת משרד-המושבות ראה בתזכירו של היאם (John D. Higham), פקיד בכיר במחלקת המזרח-התיכון במשרד-המושבות, מ-14 בפברואר 1948, וכן במברק ששלח שר-המושבות למושל קניה ב-21 בפברואר 1948, PRO, FO371/68640/E2333 (Dale) להיאם ברשימה לתיק מ-12 בינואר 1948, PRO, CO537/2283.

7 מברק השר לנציב העליון, 17 בדצמבר 1947; PRO, CO537/2283; M.J. Cohen, *Palestine and the Great*; *Powers 1945-1948*, Princeton 1982, p. 312; ע' אילן, 'מתי החליטו הבריטים לצאת', מאבק מרד מרי (לעיל), הערה 3, עמ' 138.

8 המלצה על הגירוש מובאת במברק ששלח המזכיר הראשי לממשלת המנדט, סר ג'ון שאו (John V.W. Shaw) לשר-המושבות, 29 בספטמבר 1944, PRO, FO371/127/E6059

המחנה בגילגיל

כן, חישובי הבריטים לא היו בלתי-מוצדקים לחלוטין. הגירוש לאפריקה אכן ניתק כמה מאות חברי מחתרת — רבים מהם לוחמים מנוסים ומוכשרים, אחרים ששימשו בתפקידי פיקוד בכירים — ממעגל הפעילות המחתרית. הבריטים נדהמו כאשר העצורים העזו לברוח ממחנות המעצר באפריקה, בניגוד לכל הנחותיהם המוקדמות. אולם בריחות אלה, ככל שהיו מופלאות בתעוזתן ובתושייתן, היו רצופות סכנות וסיכוייהן להצליח היו דלים. רק מתי-מעט הצליחו להימלט, רוב הבורחים נתפס והוחזר למחנות.

מנקודת ההשקפה הבריטית לא היתה כל הצדקה להחזיר את העצורים לארץ-ישראל לפני תום המנדט. עד שלהי אפריל 1948 חשו הבריטים כי רבים לא האמינו לכוונותיהם לעזוב את ארץ-ישראל, ועל כן חששו שארגוני המחתרת ימשיכו להיאבק בהם.⁹ הנציב גם לא תמך בהחזרתם ושחרורם של העצורים בפרק-הזמן שמיד לאחר ה-15 במאי ולפני השלמת הנסיגה הצבאית, כ-1 באוגוסט. הוא ציין כי אם יתירו לעצורים אלה — שחלק לא מבוטל מהם הינם טרוריסטים קשוחים וממורמרים' כלשונו — להלך חופשיים בארץ-ישראל, הם עלולים לשבש את נסיגת הצבא. לכן גרס כי יש להחזירם רק סמוך להשלמת הנסיגה.¹⁰ סביר להניח, כי הוא חשש גם שהחזקת אלמנטים מסוכנים כאלה בארץ במעצר עלולה להטיל משא כבד מנשוא על כוחות הצבא הבריטי ההולכים ומצטמצמים בשלב הנסיגה. להערכה זו היה שותף גם משרד-המלחמה. משרד-המלחמה לא התעלם גם מקושי נוסף, והוא שמעצר כגון זה יהיה תלוי בהסכמת ועדת האו"ם לארץ-ישראל (היא 'ועדת הביצוע', שהיתה אמורה להוציא לפועל את תוכנית החלוקה ולשאת באחריות המינהלית על ארץ-ישראל בתקופת המעבר מסיום המנדט ועד להקמת שתי המדינות,

9 לואיס (לעיל, הערה 2), עמ' 521. על ספקנות האצ"ל בנוגע לכוונות הבריטים להתפנות והמשך מאבקו בהם ראה: ש' לב עמי, 'השפעתם של האצ"ל והמרד על המדיניות הבריטית ועל פינוי ארץ-ישראל', מאבק מרד מרי (לעיל, הערה 3), עמ' 367. על עמדת הלח"י בנדון ראה: פ' גנוסר, בצאת לח"י מהמחתרת, רמת-גן 1985, עמ' 26. 10 מברק הנציב העליון לשרי-המושבות, 22 בדצמבר 1947, PRO, CO537/2283.

העצירים ליד קנטינת המחנה

היהודית והערבית) או אוטוריטה אחרת שתירש את השלטון הבריטי. משרד-המלחמה הביע ספק אם הללו יאותו להחזיק את הגולים שהושבו לארץ, שכן מרביתם עצורים במשך שנים על סמך חשד בלבד, בלא שהורשעו בדיון.¹¹ בסופו של דבר העריך משרד-המלחמה כי ניתן יהיה להתגבר על קושי זה (כנראה על-ידי החזקתם במעצר באיזור שתוכנן כאחרון לפינוי), ואף-על-פי-כן עדיין היה מודאג מן הסכנה שהנסיגה תשתבש בשל החזקת העצורים בכלא בארץ-ישראל.¹²

הנימוק הבטחוני הוא שהשפיע אפוא על עמדת הבריטים לגבי עיתוי השבת גולי קניה לארץ-ישראל. נסיונות הבריחה של חברי המחותרות ממקומות כליאתם בארץ-ישראל בפרק הזמן שלאחר החלטת כ"ט בנובמבר ועד סמוך לתום המנדט רבו והלכו בשיעור שלא נודע כמוהו עד אז. לכאורה היה בכך כדי לתת תימוכין לעמדה הבריטית, שראתה בחברי המחותרות הכלואים סיכון בטחוני רציני ביותר. אולם כוונת הבורחים היתה בראש ובראשונה לצאת מהכלא כדי לסייע למאבק החדש בערבים. הסכסוך המזוין בין היהודים לערבים דחק במידת מה את המאבק בכריטים. עובדה היא כי בפרק זמן זה פחתו הפיגועים של האצ"ל והלח"י נגד חיילים, שוטרים ויעדים צבאיים בריטיים, ורוב הפיגועים, בעיקר של האצ"ל, נועדו להחרמת נשק.¹³

דומה כי הזהירות הקיצונית, שנקטו הבריטים בשאלת השבת עצורי קניה לארץ-ישראל, היא תולדת הדימוי הטיורוריסטי-קיצוני של אנשי האצ"ל והלח"י בעיניהם, דימוי שנוצר במרוצת שנות המאבק המחותרתי. הבריטים פעלו כשבוים בדימוי זה, אף בלא קשר למה שהתרחש למעשה

11 על-פי נתונים סטטיסטיים ממאוס 1948 מתברר כי 33 מתוך 260 העצורים במחנה באותה עת הוחזקו במעצר 6-8 שנים; 73 — 6-4 שנים; 122 — 4-2 שנים; 32 — פחות משנתיים. לרובם היה זה מעצר שני או שלישי. ראה: עצומה של שמואל כצנלסון (לימים תמיר), הנציג החיצוני של המחנה (Supervisor) ליושב-ראש ועדת האו"ם לארץ-ישראל, 19 במאוס 1948, אצ"מ, S25/7730.

12 משרד-המלחמה למפקד כוחות היבשה במזרח-התיכון, הגנרל סר ג'ון קרוקר, 9 בינואר 1948, PRO, FO371/68640/E341.

13 ניב (לעיל, הערה 1), ו, עמ' 132-154.

בשטח. כמלים אחרות, פחדם של הבריטים מפגיעת אנשי המחתרת בעת נסיגתם אכן היה ממשי ועמוק, אולם הוא שיקף את מידת רגישותם לפיגועי המחתרת יותר מאשר את כוחם האמיתי של אנשי המחתרות באותה עת. אבל אפשר לראות את התנהגות הבריטים גם כנובעת מרגישות בטחונית מרבית, אשר הניעה אותם להימנע מנטילת סיכונים ולנקוט אמצעי זהירות מקסימליים.

גישות סותרות בסוגיית השבת הגולים

חרף לחצים שהופעלו על הבריטים החל בדצמבר 1947,¹⁴ רק בראשית מארס 1948 החלו להתפרסם רמזים ראשונים בנוגע לעתיד עצורי קניה. הדבר נרמז בתשובה לשאלתה שהוגשה בפרלמנט הבריטי, וכן בהודעה שפרסמה ממשלת ארץ-ישראל.¹⁵ ב-11 במארס נמסרה לעצורים הודעה רשמית מטעם שלטונות קניה, שלפיה יוחזרו לארץ-ישראל לא יאוחר מסוף יולי אותה שנה.¹⁶

התמהמהות הבריטים בפרסום כוונותיהם היתה תוצאה של סכך השיקולים והגורמים שאליו נקלעו בטיפולם בהשבת גולי קניה לארץ-ישראל. מורכבות הגורמים הללו השתקפה במפגש שנערך ב-17 בפברואר לשם דיון בשאלת עצורי קניה. במפגש השתתפה קבוצת עבודה בין-משרדית שהורכבה מנציגים של משרד ראש-הממשלה, משרד-המושבות, משרד-החוץ, משרד-המלחמה, משרד-התחבורה ומשרד-הצי.¹⁷ לקראת המפגש הוכן במשרד-המושבות תזכיר, בו הובאו השקפות משרד-המלחמה ומשרד-המושבות בנדרון.¹⁸ משרד-המלחמה תמך בגישתם המתואמת של מפקד כוחות-היבשה במזרח-התיכון, סר ג'ון קרוקר (Crocker), ומפקד הכוחות בארץ-ישראל, גנרל סר גורדון מק'מילן (MacMillan). גישה זו צידדה בהבאת הגולים לארץ-ישראל על סף השלמת הפינוי הצבאי,

14 החל כמועד זה פנו העצורים ללא הרף בתזכירים לעשרות מוסדות, אישים ועיתונים ביישוב וברחבי העולם, ובהם הזהירו מפני הפקרתם לאחר ה-15 במאי. כן פנו לשלטונות קניה ולחברי פרלמנט בבריטניה כדי להשיג מידע ברור בנוגע להשבתם לארץ-ישראל. על הפניות ראה: אצ"מ, S25/214; S25/7730; ובתיקי גנרל המדינה [להלן: גנרן], חטיבה III 86/40.

15 ראה תשובת חת שר-המושבות רידויליאמס (David R.N. Rees Williams) לפרלמנט ב-3 במארס לשאלתה שהוגשה על-ידי חבר הפרלמנט היהודי רב ההשפעה ממפלגת הלייבור, מיקרדו (Ian Mikardo), בדבר עתיד עצורי קניה. בתשובתו, שבה גילה טפח אך כיסה טפחיים, אמר, כי הממשלה מתכוונת להשיבם לארץ-ישראל, וכי היא דנה בסידורים הנחוצים לכך. *Parliamentary Debates, House of Commons*. גם הודעת ממשלת ארץ-ישראל מ-6 במארס לא היתה מוגדרת לחלוטין. בהודעה, כפי שנתפרסמה בעיתונות העברית (ראה למשל: 'הארץ', 7.3.1948), נמסר, כי נעשים סידורים להחזרת העצורים לארץ עד חודש יולי. 'עד' עשוי להתפרש כעד ועד-בכלל. לעומת זאת ההודעה ב-'*Palestine Post*' מאותו יום נמסרה תחת הכותרת 'by July'. 'Kenya Detainees to Return by July'. 'ה-1 ביולי' ולא עד-בכלל, וראה להלן, הערה 44.

16 מפוסטר סאטן (Foster Sutton), חבר ממשל קניה לענייני חוק וסדר, למפקד המחנה, הקולונל רייס (H.P. Rice), 11 במארס 1948, אצ"מ S25/7730.

17 משרד ראש-הממשלה, משרד-המושבות, משרד-החוץ ומשרד-המלחמה היו מעורבים בשאלת ארץ-ישראל. אולם ההשפעה המכרעת בעיצוב המדיניות הארץ-ישראלית היתה נתונה בידי משרד-החוץ, או ליתר-דיוק, בידי שר-החוץ בוויין (Ernest Bevin), וזאת בזכות מעמדו הסמכותי בקבינט של אטלי (Clement R. Atlee). הנציגים של משרד-התחבורה ומשרד-הצי השתתפו במפגש לרגל הדיון בשאלת הורכים להעברת העצורים לארץ שעמדה אף היא על סדר-היום.

18 ראה: התזכיר בחתימת היאם, 14 בפברואר 1948, PRO, FO371/68640/E2333.

ומעצרים, עם הגיעם ארצה, במובלעת חיפה – האיזור שהבריטים התכוונו לעזובו בשלב האחרון של הנסיגה, וכל זאת כדי למנוע נסיונות נקם של העצורים כנגד חיילים ומתקנים בריטיים. מול עמדתו החד-משמעית של משרד-המלחמה, התלבט משרד-המושבות בין שתי גישות נוגדות: האחת, גישת הנציב העליון לארץ-ישראל שכבר תוארה, ושדמתה בעיקרה, גם אם לא בכל פרטיה, לגישת משרד-המלחמה, והאחרת, עמדת מושל קניה. המושל סר פיליפ מיטשל (Mitchell), צידד בהוצאת העצורים מקניה בהקדם האפשרי כדי שיוכלו להגיע לארץ-ישראל בד בבד עם סיום השלטון המנדטורי ב-15 במאי.

לאמיתו-של-דבר, החזקת העצורים בקניה נאכפה על המושל בניגוד לרצונו. בשלהי 1946, כאשר נתבקש על-ידי שר המושבות להסכים להעברת מחנה המעצר מאריתריאה לטריטוריה שבפיקוחו, הסתייג המושל נמרצות. הוא נימק את הסתייגותו בטענה שבקניה חסרים כוחות המשטרה הנדרשים לשמירת 'רצחים ופושעים מסוכנים ומנוסים' כאנשי המחטרות. לבסוף נאלץ לקבלם, אולם התנה את קבלתם בתוספת כוחות מחוץ לקניה לשמירה עליהם.¹⁹ אין ספק כי הפרסום שקנו להם העצורים כחבורה אלימה וקיצונית נוצר בין היתר בעקבות שמונה נסיונות הבריחה הנועזים, שבוצעו על-ידי כמה מהם בתחנותיהם הקודמות. מושל קניה עצמו למד במהרה להכיר גם את טיבם הקנאי והנוקשה. הוא נתקל בכך לראשונה זמן קצר לאחר הגיעם לגילגיל, כאשר ערכו מבצע שהצריך הרבה תעוזה ואומץ במטרה לשפר את תנאי מגוריהם התת-אנושיים. מבצע זה היה המשך ישיר למאבקים שניהלו העצורים עוד באריתריאה ובסודאן, כאשר נלחמו על זכויות כמו מגורים ומזון ועל כבודם הלאומי.²⁰

הימצאות העצורים בקניה הדאיגה את המושל גם בהקשר רחב יותר. ראשית, הסיכון שיצרו העצורים – ששמש הלך לפנייהם כטרוריסטים קשוחים – לעצם יציבות שלטונו הקולוניאלי. לסר פיליפ מיטשל אכן היתה סיבה טובה לדאגה מפני גורם תסיסה כלשהו במושבה. שבע שנות שלטונו כמושל, מאז 1944, היו קריטיות בדבריי-מיה הקולוניאליים של קניה. האופוזיציה לשלטונו בקרב אוכלוסיית הרוב האפריקני (בעיקר בני שבט הקיקוי הגדול בשבטים), שנשלטה פוליטית, חברתית וכלכלית על-ידי מיעוט אירופי זעיר, צברה תנופה.²¹ לבד מזאת, יש לשער כי שלטונות קניה הוטרדו מכליאתם של לבנים הנתונים לשמירתם של חיילים שחורים, עניין שבתרבות הקולוניאלית דאז נחשב כבלתי רצוי מטעמים סמליים וחינוכיים.

מושל קניה הוטרד גם מן האווירה הבלתי רגועה ששררה במחנה העצורים בימים שלאחר החלטת האו"ם מ-29 בנובמבר 1947. האווירה הושפעה מדאגת העצורים לגורל היישוב, שהיה נתון למתקפת דמים ערבית. היא נזונה גם מחששות גוברים והולכים של העצורים, שמא תימנע האפשרות הטכנית להחזרתם לארץ-ישראל, משום שאם תפרוץ מלחמה בין היישוב היהודי לבין מדינות-ערב, הם לא יוכלו לשוב לארץ-ישראל דרך שטחים ערביים. בקרב העצורים שררה גם

19 מושל קניה לשר-המושבות, 30 בנובמבר 1946, PRO, FO371/52650/E11245; מסמית (Trafford Smith), פקיד משרד-המושבות, לקולונל אדמונדס (W. Russel Edmunds), 13 במארס 1947, PRO, CO537/2284.

20 במבצע 'יריחו', ב-31 במארס, קרעו העצורים על דעת עצמם חלונות במעונות, וכיסו את תעלות השופכין הפרוצות באבנים שהוצאו מהכתלים. ראה: 'ויניצקי, משבי לשבות, תל-אביב 1952, עמ' 147-150. כן ראה על מאבקי העצורים על זכויותיהם: ניב (לעיל, הערה 1), ה, עמ' 304-308.

21 ראה ביתר הרחבה: F. Carter, 'Sir Philip Mitchell', K. King & A. Salim (eds.), *Kenya Historical Biographies*, Nairobi 1971, pp. 29-44.

THE NEW STANLEY HOTEL
P.O. Box 77 Phone 7728
14 WINDING RECEPTIONS
AND BANQUETS

East African Standard

New Management Of
Frost's, Bladders
& Accessories
MAY & Co. Ltd.

6 JEWS ESCAPE FROM GILGIL CAMP

Britain blamed for failure

WITH the Palestine question still in some degree a matter of controversy, the escape of six Jews from the Gilgil camp in the Sudan has caused a new round of discussion in the United Kingdom. The British Government has been accused of failure in its attempt to prevent the escape of the Jews from the camp. The British Government has been accused of failure in its attempt to prevent the escape of the Jews from the camp.

Ambassadors asked to 'save a city'

AMBASSADORS were asked to save a city. The British Government has been accused of failure in its attempt to prevent the escape of the Jews from the camp.

WORLD NEWS IN BRIEF

Other factors

Part captured

Boys unattached

One left a letter behind: mystery of the getaway

The mystery of the escape of six Jews from the Gilgil camp in the Sudan has caused a new round of discussion in the United Kingdom. The British Government has been accused of failure in its attempt to prevent the escape of the Jews from the camp.

British stop a battle over convoy

BRITAIN has stopped a battle over a convoy. The British Government has been accused of failure in its attempt to prevent the escape of the Jews from the camp.

Part captured

Boys unattached

These are the men

U.S. defence planners want an advance to 'get on with the job'

A SPEECH made by an official of the U.S. defence planners has been interpreted as a call for an advance to 'get on with the job'.

SUPERFORTS AGAIN OVER EUROPE

SUPERFORTS AGAIN OVER EUROPE. The British Government has been accused of failure in its attempt to prevent the escape of the Jews from the camp.

Kenya probe aims at importing artisans

KENYA probe aims at importing artisans. The British Government has been accused of failure in its attempt to prevent the escape of the Jews from the camp.

Britain buys up Sudan cotton

BRITAIN has bought up Sudan cotton. The British Government has been accused of failure in its attempt to prevent the escape of the Jews from the camp.

Russians failed to turn up

Russians failed to turn up. The British Government has been accused of failure in its attempt to prevent the escape of the Jews from the camp.

NORTHERN IRELAND FIGHTS BACK

NORTHERN IRELAND FIGHTS BACK. The British Government has been accused of failure in its attempt to prevent the escape of the Jews from the camp.

Black sabotage road repairs

BLACK sabotage road repairs. The British Government has been accused of failure in its attempt to prevent the escape of the Jews from the camp.

To stay unattached

TO stay unattached. The British Government has been accused of failure in its attempt to prevent the escape of the Jews from the camp.

RENEW AND MAINTAIN THE COMFORT - RIDING QUALITY OF YOUR CAR BY FITTING **Gabriel** SHOCK ABSORBERS & REPLACEMENT COIL SPRINGS

ידיעה בעיתון מקומי על בריחת העצירים. בצירוף תצלומיהם (15 באפריל 1948)

ליד פתח המנהרה בגילגיל. צמח הקקטוס הנייד שימש אמצעי הסוואה

תחושה גוברת של פחד מפני מעשי נקם נגדם מצד הבריטים, שהיו נתונים בארץ-ישראל במצב של תוהו-ובוהו,²² אם-כי קשה לדעת אם שאיפות נקם ממין זה היו קיימות למעשה. האווירה במחנה הגבירה את חרדת המושל מפני תסיסה שלא ניתן יהיה לדכאה, והוליכה אותו למסקנה כי יש להקדים את הוצאת העצורים מקניה. תרמה לכך גם הערכה, כי אם לא יושבו העצורים לארץ-ישראל לפני תום המנדט, עלולה שיבתם להידחות לתקופה ארוכה, ולו מתמת האפשרות שוועדת הביצוע של האו"ם לארץ-ישראל או אף המדינה היהודית העתידה לקום יסרכו לקבלם.²³

משרד-המושבות בחר לנסות לפשר בין שתי הגישות החלוקות, זו של הנציב העליון לארץ-ישראל וזו של מושל קניה, ואף הביא בחשבון את עמדת מפקד הכוחות הבריטיים בארץ-ישראל. משרד-המושבות גרס, כי יש להוציא את הגולים מקניה לא יאוחר מן ה-15 במאי, ולעצורם במובלעת חיפה בהגיעם ארצה, אם אמנם יחליט מפקד הכוחות בארץ-ישראל כי יש הצדקה למעצורם. משרד-המושבות היה סבור, כי יש לדווח לוועדת הביצוע של האו"ם על כוונה זו בנוגע לעצורים, ורק אם תגלה הוועדה התנגדות חריפה, תישקל ההחלטה מחדש.²⁴

בדיון שערכה קבוצת העבודה הבין-משרדית ב-17 בפברואר, היא הגיעה למסקנה שונה משהו מעמדת משרד-המושבות וקרובה יותר לעמדת משרד-המלחמה. קבוצת העבודה הסכימה על כך שיש להחזיר את עצורי קניה לארץ-ישראל במועד המאוחר ביותר לפני השלמת הפינוי הצבאי, והכוונה היתה להחזירם במהלך חודש יולי. ההחלטה נועדה לא להעמיס קשיים נוספים על הפינוי, מבחינה זו היא עלתה בקנה אחד עם עמדת משרד-המלחמה. ואולם, כנגד הצעת משרד-המלחמה לעצור את הגולים במובלעת חיפה עד תום הפינוי, טענו בדיון בקבוצת העבודה כי מעצר זה כרוך בסיכונים, שכן אנשי האצ"ל והלח"י עלולים לתקוף את הכוחות הבריטיים העסוקים במבצע הנסיגה, במגמה לשחרר את חבריהם. על-כן הוחלט להמליץ למפקד הכוחות בארץ-ישראל לשחרר את העצורים מיד עם הגיעם ארצה.²⁵

לאור האמור נותר עדיין לשאול, מדוע לא החליטה קבוצת העבודה לדחות את השבת גולי קניה עד לאחר השלמת הנסיגה הצבאית, ובכך לחלץ את הבריטים מהתמודדות עם הסכנה הבטחונית שהיתה צפויה לדעתם מצד העצורים עצמם ומצד חבריהם למחתרת?

יתכן שהתשובה נעוצה בכך שאפשרות זו היתה כרוכה בנטילת סיכון מיותר מבחינת הבריטים – תלות מוחלטת ברשות שתשלוט בארץ-ישראל לאחר נסיגתם. לדוגמה, מושל קניה חשש כאמור מפני סירובן של ועדת הביצוע או המדינה היהודית לקבל את העצורים, והוא לא היה בודד בחששותיו. גם בקרב פקידות משרד-החוץ התעוררו חששות מעין אלה מספר חודשים לאחר מכן.²⁶ החששות ניזונו כנראה מן הקרע העמוק ששרר בין הנהגת היישוב המאורגן לבין ארגוני המחתרת, קרע שהיה פרי מחלוקות, חשדנות הדדית וזכר אירוע ה'סזון'.

22 ויניצקי (לעיל, הערה 20), עמ' 197-198. התייחסות מרוזמת לשאיפת הנקם של הבריטים ניתן למצוא גם במכתבו של מנחם בגין לעצורים מ-23 בפברואר 1948 (מ"ז, כ 6/4/15): 'לאנגלים יש חשבון גדול להכשילנו ולהכניענו והסעיף שלכם הוא אחד מסעיפי החשבון'.

23 ראה הסבר עמדת המושל במברקו של מפקד כוחות-היבשה במזרח-התיכון למשרד-המלחמה, 6 בינואר 1948, PRO, FO371/68640/E341.

24 תזכיר משרד-המושבות, 14 בפברואר 1948, PRO, FO371/68640/E2333.

25 את ההכרעה השאירו בידי מפקד הכוחות בארץ-ישראל, שאמנם הסכים עם הערכת קבוצת העבודה. ראה: מסקנות קבוצת העבודה, 17 בפברואר 1948; מברק הנציב העליון לשר-המושבות, 27 בפברואר 1948, שם.

26 כאשר דנה פקידות משרד-החוץ באביב 1948 בדרכים להעברת העצורים לארץ, הוצעה דרך כף-התקווה הטובה כאחת האלטרנטיבות. אחד הנימוקים לדחיית הצעה זו היה אורכה של דרך זו, שבעטיו עלולים העצורים להגיע

בתוך אחד הצרפים בגילגיל

ואכן, למן הגירוש הראשון ולאורך תקופת זמן ממושכת גילו הנהלת הסוכנות ואף הוועד הלאומי אדישות ניכרת לגורל העצורים באפריקה ולעתים אף התעלמו מהם התעלמות מוחלטת.²⁷ פרשת רציחתם של שני עצורים ופציעת שנים-עשר מהם על-ידי המשמר הסודני ב-17 בינואר 1946, כאשר המחנה היה באריתריאה, הוציאה מעט את מוסדות היישוב מאדישותם.²⁸ הנהלת הסוכנות הביעה אז את מחאתה נגד המעצר ללא משפט והגירוש. אך עם זאת היא השתדלה לצמצם את מעורבותה בעניין. משיקולים פוליטיים התנגדה הסוכנות לדרכי המאבק של האצ"ל והלח"י, ועל-כן היא העדיפה להטיל את עיקר הפעילות למען העצורים על כתפי הוועד הלאומי.²⁹ — מוסד פנים-יישובי, אשר בניגוד לסוכנות לא עסק בייצוג פוליטי של היישוב כלפי גורמי חוץ. גם הוועד הלאומי לא מיהר להיכנס בעובי הקורה, ורק בפברואר 1947 הקים את אגודת 'לאסירינו'. זו אכן עשתה רבות לעזרת העצורים ובני משפחותיהם, אף-כי בסופו של דבר פעלה באורח עצמאי וללא תלות בוועד הלאומי.³⁰

משלהי 1947, לאחר שבעיית שיבת הגולים ארצה הפכה לחריפה, ובעקבות לחצים אדירים שהפעילו העצורים וקרוביהם על הנהלת הסוכנות והוועד הלאומי, נרתמו גופים אלה לפעולה להחזרת הגולים. אולם גם פעולות אלה לא יכלו למחוק את הרושם העז של המחלוקת הבסיסית בין הסוכנות לבין 'הפורשים'. רושם זה היה כבר חרוט בתודעת הבריטים, ואין להתפלא אפוא על

לארץ-ישראל לאחר השלמת הנסיגה הבריטית, והם יהיו תלויים בכניסתם לארץ בחסדי הרשויות היהודיות. ראה: רשימות לתיק של רייט (Michael Wright), עוזר למנכ"ל משרד-החוץ, 8 במאי 1948; ורשימות של פקיד המשרד, ביית (J.G.S. Beith), 10 במאי 1948, PRO, FO371/68640/E8048.

27 על עמדת הנהלת הסוכנות ראה: פרוטוקול משיבתה ביום 22 באוקטובר 1944; על עמדת הנהלת הוועד הלאומי ראה: פרוטוקול משיבתה ביום 30 באפריל 1945, אצ"מ, J1/7260; וראה ניב (לעיל, הערה 1), ד, עמ' 75.

28 ניב (לעיל, הערה 1), ד, עמ' 196-195.

29 מכתב מנחם כהני, המזכיר הכללי של הסוכנות בז'נבה, לקונה (P. Kuhne), סגן מנהל מחלקת העצורים והאסירים בוועד הבינלאומי של הצלב-האדום, 14 ביולי 1947, אצ"מ, S25/3933.

30 ראה: דין-וחשבון על טיפול 'לאסירינו' בעניין גולי קניה, פברואר 1948, גנזך, חטיבה 86/40-II.

חששותיהם של מושל קניה ופקידות משרד-החוץ מכך ששלטונות המדינה היהודית יסרבו לקבל את הגולים.

אמנם בסופו של דבר הומעט משקלם של חששות אלה אצל הבריטים, אשר הבינו כי סבירות התממשותם נמוכה ביותר, הואיל והרשויות היהודיות העתידות לקום לא יוכלו למנוע מן הגולים את הכניסה לארץ-ישראל, שכן הם אזרחי הארץ ואף נערכים כגיבורים בעיני חוגים קיצוניים ביישוב.³¹ אף-על-פי-כן אין להוציא מכלל אפשרות כי בשלב מסוים השפיעו החששות הללו על דחיית האפשרות של החזרת העצורים רק לאחר תום הנסיגה. יתכן שהבריטים נרתעו ממימוש אפשרות זו גם מחשש שדחיית החזרת הגולים עד לאחר השלמת הנסיגה עלולה לקומם נגדם אף את דעת-הקהל העולמית.

בקובעם את המועד האחרון להשבת הגולים עם השלמת נסיגת הצבא הבריטי יכלו הבריטים להציג עצמם ככנים בשיקוליהם וכמי שנאלצים להחזיק את העצורים בקניה, רק באותו פרק-זמן המתחייב מבחינת שמירת הבטחון בארץ-ישראל. דחיית השבת העצורים מעבר לכך היתה מתפרשת כהתעללות בהם והפקרתם לגורלם, והיתה מציגה את הבריטים כבלתי הוגנים בנסיונם להאריך את המעצר מעבר להכרחי.

גישת קבוצת העבודה בנוגע לעיתוי השבת גולי קניה ארצה עשויה ללמד עד כמה החריפה במרוצת שנות המאבק התדמית של אנשי המחתרת כטרוריסטים מסוכנים; תדמית זו היתה נחלת הבריטים בלבד. דימוים העצמי של אנשי האצ"ל והלח"י לא הפליג לאותה דרגה של קיצוניות מסוכנת ואלימה שייחסו להם הבריטים. העצורים ותומכיהם ניסו להפריד בין התביעה להשבתם לארץ ולו במעמד של עצורים, לבין בעיית שחרורם. הם לחצו בראש ובראשונה להשיבם ארצה,³² וזאת במטרה לשפר את הסיכויים להקדמת השיבה. אצל הבריטים כלל לא היתה קיימת הבחנה מעין זו, משום שהם ראו סכנה גדולה בעצם הימצאות הגולים בארץ, גם מאחורי סוגר וברוח. הלחץ של העצורים להשיבם ארצה בהקדם פעל בכיוון ההפוך: רחיעת הבריטים גברה, והחריף חששם מפני החזקת העצורים בכלא בארץ-ישראל.

קבוצת העבודה קבעה, כי ניתן לדווח לעצורים — באמצעות מושל קניה — שהחזרתם לארץ-ישראל אינה אפשרית לפני סיום המנדט, אך ייעשו סידורים להחזירם לפני השלמת הנסיגה הצבאית. כן החליטה הקבוצה, כי על משלחת בריטניה באו"ם לדווח לוועדת הביצוע על העיתוי שנקבע. אם הוועדה תגלה התנגדות, לא יהיה מנוס אלא להקדים את החזרת העצורים לארץ-ישראל לפני תום המנדט, משום שלאחר-מכן לא תהיה בידי בריטניה הסמכות הליגאלית לבצע את ההחזרה.³³

סדר הצגת ההחלטות אינו מתיישב לכאורה עם שורת ההגיון. הסכמת ועדת הביצוע היתה אמורה להיות תנאי לקביעת העיתוי, ורק לאחר הסכמת הוועדה ניתן היה לדווח לגולים. ואולם סדר הצגת ההחלטות ממחיש ראשית כל את היחס המסתייג שגילו הבריטים כלפי הוועדה, בסרובם

31 רשימה של רייט לחיק, 5 ביוני 1948, PRO, FO371/68640/E8143.

32 ראה למשל פניית ש' כצנלסון, הנציג הציפוני של המחנה, ליושב-ראש ועדת האו"ם לארץ-ישראל, 19 במארס 1948; פניית ש' אבן זהר, יושב-ראש לאסירינו, לפוקס-סטרנגווייס (Fox-Strangeways), סגן המזכיר הראשי לארץ-ישראל, 17 במארס 1948, גנוך, חטיבה II86/40.

33 ראה: מסקנות קבוצת העבודה, 17 בפברואר 1948, PRO, FO371/68640/E2333.

להעניק לאו"ם כל תמיכה במימוש חלוקת ארץ-ישראל.³⁴ סדר זה גם מצביע שוב על משקלו המכריע של השיקול הבטחוני בגיבוש החלטת העיתוי. למסקנות קבוצת העבודה היה שותף גם שר-המושבות, על-אף שעמדתו הראשונית היתה שונה. הוא שלח מברק למושל קניה, ובו ביקש ממנו להסכים להארכת מעצר הגולים לאחר ה-15 במאי, וכמרכן הודיע כי הוא אינו מתנגד שהמושל יודיע לעצורים על כך שהוחלט להחזירם לארץ-ישראל לפני השלמת נסיגת כוחות הצבא.³⁵

הודעות ממשלת ארץ-ישראל ושלטונות קניה

מושל קניה עיכב במשך כשבועיים את ההודעה לעצורים על מועד השבתם לארץ-ישראל. דומה כי ההשהיה נבעה בעיקר מכך שהמושל טרם הסכין לרעיון שמעצר הגולים בקניה יימשך לאחר ה-15 במאי. הוא היה נתון באותה עת ללחצים חזקים מצד העצורים, והתרשמותו היתה, כי אם הם לא יוחזרו לארץ-ישראל לפני תום המנדט, עלולה להתרחש במחנה טרגדיית דמים מחרידה.³⁶ חשוב להעיר בהקשר זה, כי המחנה לא היה הומוגני בהרכבו. היו בו אנשי אצ"ל ולח"י ואף אנשים 'נייטרליים', כלומר אנשים שהשתייכו בעבר לאחד מהארגונים אך הפסיקו אח פעילותם לפני מעצרו והגלייתם. (או הוגלו עקב טעויות בשמות חשודים מבוקשים). מטבע הדברים לא שררה במחנה תמימות דעים בנוגע לבעיות שעמן נאלצו האנשים להתמודד. אולם חרף חילוקי הדעות במחנה פנימה, ידעו אנשיו לדבר בקול אחד כלפי חוץ. העצבנות והמתח במחנה, כפי שהשתקפו בתזכירים, בעצומות ובמברקים שיצאו ממנו ללא-הרף ו לכל עבר, לא היו נטולי בסיס. אי-הידיעה המוחלטת של העצורים בנוגע לעיתוי השבתם ארצה והרגשתם כי החול בשעון הולך ואוזל ככל שקרב סיום המנדט, די היה בהם לעורר עצבנות והתרגשות. אין ספק שהעצורים חששו באמת ובתמים, כי אם לא יוחזרו לארץ עד ה-15 במאי, הם יוצאו ממעגל הליגאליות, ויפקרו לעתיד בלתי ידוע. יחד-עם-זאת ראוי לציין, כי בלחצים שהופעלו על-ידי העצורים היתה מידה לא מבוטלת של הגזמה ואף סממנים של תעמולה והעמדת פנים.³⁷ אבל כל אלה לא גרעו בסופו-של-דבר מן הרושם שהשאירו העצורים על מושל קניה, והא ראייה — עד סוף פברואר עדיין לא נעתר המושל לבקשת שר-המושבות להמשיך ולהחזיק את העצורים בקניה לאחר ה-15 במאי,³⁸ ובשל כך גם לא הודיע לעצורים על מועד החזרתם ארצה. מסך הערפל, שהעלים מן העצורים כל מידע על עתידם, הגביר את החששות בקרבם. כתוצאה

34 י' הלר, במאבק למדינה: המדיניות הציונית בשנים 1936-1948, ירושלים תשמ"ה, עמ' 105; כהן (לעיל, הערה 7), עמ' 313-314.

35 מברק שר-המושבות למושל קניה, 21 בפברואר 1948, PRO, FO371/68640/E2333.
36 ב-5 בפברואר 1948 בחרו העצורים ועדת פעולה שתפקידה 'ללכת עד הסוף' כדי להביא לחיסול המחנה. ב-10 בפברואר הם העבירו עצומה למושל קניה, ובה תבעו הצהרה ברורה ומהירה בנוגע לתאריך השבתם לארץ-ישראל. ראה: מכתב של הנציג החיצוני של המחנה, צבי הדסי (מכתב ללא נמען, נשלח כנראה לגופים שונים ביישוב), 8 בפברואר 1948; העתק העצומה למושל קניה, 9 בפברואר 1948, גנוך, חטיבה II 86/40, וכן מברק המושל לשר-המושבות, 26 בפברואר 1948, PRO, FO371/68640/E2333.

37 ויניצקי (לעיל, הערה 20), עמ' 198-203.
38 ראה: מברק המושל לשר-המושבות, 26 בפברואר 1948, PRO, FO371/68640/E2333.

מכך הם הגבירו את לחצייהם על שלטונות קניה. אלה, בחרדתם מן ההשלכות הכטחוניות החמורות העוללות להיווצר מהמשך החזקת המחנה בתחומי קניה, השתהו בנתינת הסכמתם לדחיית ההחזרה לארץ-ישראל, ובכך גרמו לעיכוב בפרסום ההחלטה על מועד השבת הגולים. כך נוצר למעשה מעגל-קסמים שבו נמשך הערפל וגברה והלכה עצבנות העצורים.

קשה להאמין כי עיכוב הפרסום נגרם גם בשל הציפייה לקבלת אישור מטעם ועדת הביצוע של האו"ם, שבו תובע הסכמתה להחזרת העצורים ארצה לאחר ה-15 במאי. ב-17 במארס כבר היה ידוע לממשלת בריטניה, כי ועדת הביצוע נוטה לאשר את הכוונות הבריטיות לגבי מועד החזרת העצורים.³⁹ אולם עמדת הוועדה נודעה לאחר שכבר התפרסמה הודעת ממשלת ארץ-ישראל בעניין העיתוי, ולאחר ששלטונות קניה הודיעו לעצורים על מועד שיבתם ארצה. בכך יש להעיד, בין היתר, על מידת התחשבותה – או ליתר דיוק, אי התחשבותה – של בריטניה בוועדת האו"ם. עיתוי הודעותיהן של ממשלת ארץ-ישראל ושלטונות קניה נבע ככל-הנראה מן הפרסומים באמצעי התקשורת בעניין החזרת גולי קניה. ב-28 בפברואר נמסר בשידורי הבי.בי.סי. כי ועדת הביצוע של האו"ם למדה מפי נציגי בריטניה באו"ם שהעצורים יוחזרו לארץ-ישראל לפני תום המנדט. גם סוכנות הידיעות סט"א דיווחה באותו יום מלייך-סאקס כי בריטניה הסכימה לשתף פעולה עם ועדת הביצוע בהחזרת העצורים לפני ה-15 במאי.⁴⁰ פרסומים בלתי רשמיים אלה הוכחו כעבור מספר ימים על-ידי המשלחת הבריטית לאו"ם,⁴¹ אך בהגיעם לגילגיל הם עוררו שמחה ואופטימיות, אם-כי לא הביאו לרגיעה. אדרבה, הפרסומים אף המריצו את העצורים לחזק את תביעתם משלטונות קניה, כי ימסרו הודעה רשמית על המועד המדויק שבו יוחזרו לארץ-ישראל.⁴²

הודעת שלטונות קניה לעצורים ב-11 במארס הכתה אותם בתדהמה, וציננה את גלי ההתלהבות שאחזו בהם למשמע הידיעות שמסרו הבי.בי.סי. וסט"א. בהודעת שלטונות קניה לעצורים, כמו גם בהודעת ממשלת ארץ-ישראל, לא פוזרו כליל ענני הערפל, ולא נמצאה בהן אפילו נחמה פורתא שבהתרת הספק. היתה גם אי-חפיפה בין שתי ההודעות, שתייהן לא נקבו בתאריך יעד ברור ומוגדר, ובשתייהן הוסבר, כי אי-אפשר לנקוב בתאריך כל עוד לא יוסדרו סופית סדרי-ההסעה בינם. הסבר זה נדחה על-ידי העצורים וקרוביהם, בטענה שהנהגת היישוב גילתה נכונות לספק אמצעי תחבורה ימיים להובלת העצורים ארצה.⁴³

הניסוח המערפל של ההודעות גרם לכך שאי-אפשר היה להסיק מהן בצורה ודאית, כי כוונת הבריטים להחזיר את העצורים ממש לפני תום הפינוי הצבאי, אף שזו היתה למעשה הכוונה.⁴⁴

39 ראה: מברקי משלחת בריטניה באו"ם למשרד-החוקן, מיום 2 במארס 1948, PRO, FO371/68640/E2936; ומיום 17 במארס 1948, PRO, FO371/68640/E3622.

40 על הפרסום בבי.בי.סי ראה בעצומת ש' כצנלסון למושל קניה, 3 במארס 1948, אצ"מ, S25/7730. על הודעת סט"א ראה במברק אבן זהר לנציג החיצוני של המחנה, 29 בפברואר 1948, גנון, חטיבה, II 86/40.

41 מברק משלחת בריטניה באו"ם למשרד-החוקן, 17 במארס 1948, PRO, FO371/68640/E3622.

42 עצומת ש' כצנלסון למושל קניה, 3 במארס 1948, אצ"מ, S25/7730.

43 על נכונות הנהגת היישוב ראה: מכתב אבן זהר לפוקס-סטרנג'ווייס, 17 במארס 1948, גנון, חטיבה II 86/40.

44 השווה לעיל, הערה 15. במהלך חודש מארס נמסרו לעצורים מספר הערכות בנוגע לתאריך שיבתם. במברק הנהלת הסוכנות אליהם מ-19 במארס נמסרה הערכת ממשלת ארץ-ישראל כי הם יוחזרו ארצה לכל המאוחר באוגוסט (ראה: המברק, אצ"מ, S25/7730). מזכיר ועדת האו"ם לארץ-ישראל, באנץ' (Ralph J. Bunche) מסר לעצורים, במכתבו מ-25 במארס, כי על-פי הודעת נציגי בריטניה לוועדת האו"ם, הם יוחזרו לא יאוחר מאמצע יולי (המכתב, שם). במפגש שנערך ב-20 במארס בין ד"ר ראיבן כצנלסון, יושב-ראש ועד הורי

חדר הקריאה והכתיבה, מחנה גילגול

ברור היה לחלוטין, כי נשללה האפשרות שישובו ארצה לפני תום המנדט. ניתן היה אמנם לפרש את ההודעות בצורה מחמירה, שהכוונה להחזיר את העצורים לקראת סוף יולי, אבל ניסוח זה של ההודעות הגביר את אי-האמון והחשדנות הבסיסית של העצורים כלפי הבריטים, עד שאיש מהם לא היה מוכן לשים מבטחו בהן. על-כך תצביע יותר מכל העובדה שהעצורים המשינו בהכנות לבריחה מהמחנה חרף הסכנות הכרוכות במבצע. הבריחה אף נועדה להיות אמצעי לחץ לזיכרון השבתם ארצה זאת בהנחה כי בעקבות הבריחה יגבר פחדה של האוכלוסייה הלבנה בקניה מן המחנה והיא תלחץ על המושל לפנותו מן המושבה.⁴⁵

בנוסף להודעה בכתב מטעם שלטונות קניה, מסר להם בעל-פה חבר הממשל הממונה על ענייני החוק והסדר, כי אם ועדת הביצוע של האו"ם תתנגד להחזרתם לארץ-ישראל לאחר סיום המנדט, בריטניה תחזירם לארץ לפני-כן.⁴⁶ העצורים נאחזו בהודעה זו כבקרב הצלה, והסיקו ממנה שעליהם לנסות וללחוץ על בריטניה, במיוחד באמצעות האו"ם, לשם הקדמת שיבתם. על רקע זה יש להבין את מערכת הלחצים שהופעלו ממצית חודש מארס על-ידי העצורים, אגודת 'לאסירינו' והנהלת הסוכנות. גורמים אלה פעלו בירושלים, בניו-יורק, בלונדון, בזנבה ובניירובי, וניסו להשפיע על רשויות שונות: ממשלת המנדט, ועדת הביצוע של האו"ם, משרד-המושבות וחוגים פרלמנטריים בבריטניה, הצלב-האדום הבינלאומי ומושל קניה.⁴⁷ מערכת לחצים

העצורים, לבין פוקס-סטרנגווייס, ביקש פוקס-סטרנגווייס להרגיע את משפחות העצורים, והסביר כי ממשלת ארץ-ישראל התכוונה בהודעתה להחזיר את העצורים עד יולי ולא עד-בכלל. ראה: דו"ח על הפגישה במברק אבן זהר לש' כצנלסון, 23 במארס 1948, גנון, חטיבה II 86/40. ההערכות אמנם קרובות אך אינן זהות לגמרי, עובדה שלא תרמה להפחתת מבוכת העצורים.

45 י' מרידור, ארוכה הדרך לחרות, ירושלים 1958, עמ' 558.

46 מכתב ש' כצנלסון לד"ר ר' כצנלסון, 14 במארס 1948, אצ"מ, S25/7730.

47 על מגעי המחלקה המדינית של הסוכנות עם ממשלת המנדט ועם חברים מועדת הביצוע של האו"ם, שביקרו אותה עת בארץ, ראה במכתב המחלקה המדינית של הסוכנות לש' כצנלסון, 17 במארס 1948, שם. על מגעי אגודת 'לאסירינו' עם מזכירות ממשלת ארץ-ישראל ראה: מכתב אבן זהר לפוקס-סטרנגווייס, 17 במארס 1948, גנון, חטיבה II 86/40. על פעולת שרתוק בניו-יורק ראה: מברק הנהלת הסוכנות בירושלים להנהלת הסוכנות בניו-יורק, 19 במארס 1948, אצ"מ, S25/7730. וראה עוד: עצומת העצורים ליושב-ראש ועדת האו"ם לענייני

סגן מפקד מחנה המעצר בגילגיל קלארק (מימין), ולצדו 'הסופרוויזורים' של המחנה בתקופותיו השונות (מימין לשמאל): מאיר שטרנברג (שמגר), שמואל כצנלסון (תמיר), דב מילמן, צבי הרסי, אריה מהולל, ראובן רובינשטיין. כורע — ברוך ויניצקי

זו לא הועילה במאומה, שכן בסופר-שלב דבר ועדת הביצוע של האו"ם קיבלה את העמדה הכריטית.

לחצי מושל קניה לפינוי המחנה

לקראת שלהי מארס 1948 התחולל שינוי, שצפוי היה שיקדים את מועד החזרתם של העצורים לארץ. ב-22 במארס החליט הקבינט הבריטי להאיץ את קצב נסיגת הכוחות הבריטיים מארץ-ישראל. לפי הערכת חוגי הצבא — הערכה שאכן מומשה — ניתן היה להשלים את הפינוי כבר ב-1 ביולי 1948.⁴⁸

בהתאם לשינוי מועד הפינוי שונה גם מועד החזרת העצורים לארץ-ישראל; במשרד-המושבות נקבו אמנם, בזהירות, ב-15 בינוי כתאריך היעד להחזרתם. עקרונית לא היה בכך משום שינוי, משום שגם עתה הוצמד תאריך היעד לנסיגת הצבא, כשהמטרה היא להחזיר את העצורים מאוחר ככל האפשר, אך לפני תום הנסיגה.⁴⁹ ואכן בהנמקתו המפורשת לקביעת תאריך היעד, ציין מפקד הכוחות הבריטיים בארץ-ישראל, כי אסור ש'שוודדים וסכינאים אלה' ישוטטו חופשי בארץ-ישראל יותר משבועיים ימים לפני השלמת הנסיגה.⁵⁰

ארץ ישראל, 19 במארס 1948, גנוך, חטיבה II 86/40. על מגעים עם משרד-המושבות ראה: מברק אבן זהר לברל לוקר, חבר הנהלת הסוכנות בלונדון, 17 במארס 1948, שם. על פניות לחברי פרלמנט, ראה: מ"ז כ 33/4/15. על המגעים עם ארגון הצלב-האדום ראה: חילופי מברקים בין אבן זהר לארגון בג'נבה, 17 במארס 1948, 23 במארס 1948, גנוך, חטיבה II 86/40. וכן ראה עצמת ש' כצנלסון למושל קניה, 14 במארס 1948, אצ"מ, S25/7730.

48 כהן (לעיל, הערה 7), עמ' 312-313.

49 ראה: מכתב היאם לבארוו (Bernard Burrows), ראש מחלקת המזרח במשרד-החורץ, 22 במארס 1948, PRO, FO371/68640/E5202. תאריך המכתב משובש; הוא לא נכתב לפני אמצע אפריל. תוכנו מתייחס להצעות ההפוגה של ארצות-הברית מ-30 במארס, ומרמז על דיונים בנושא ההפוגה במועצת הבטחון ב-15 באפריל.

50 ראה על עמדת מפקד הכוחות בארץ-ישראל במכתב המפקדה הכללית של כוחות היבשה במזרח-התיכון למשרד ההגנה, 9 במאי 1948, PRO, FO371/68640/E8048.

אפשרות הקדמת החזרת העצורים ארצה היתה לרצון למשרד-המושבות, שכן גם בימים אלה הפגין מושל קניה את דאגתו הרצינית מפני המשך נוכחות העצורים בתחומי קניה. הסיבה לדאגתו נבעה עתה בעיקר מרגשות האכזבה והתסכול הקשים ששררו במחנה לאחר שהעצורים נתברשו כי שיכתם לארץ לא תהיה לפני תום המנדט. התיקון לצו המעצר שהעבירו שלטונות קניה ב-19 במארס, ואשר הסמיך אותם להחזיק בעצורים גם אחרי ה-15 במאי, בישר רעות והוסיף לעצבנות ולמפח-הנפש. הללו התעצמו והלכו גם בעקבות הידיעות הקשות שהגיעו מן הארץ על הפיגועים הקטלניים שביצעו הערבים ביישוב.⁵¹

היו בין העצורים כאלה שדרשו להכריז על מרד גלוי נגד שלטונות קניה. בהתחשב במגבלות, ספק אם היה הגיון בפעולה של מרד. מעטים צידדו במאבק אלים במפקדת המחנה על-ידי טיפוס המוני על הגדרות בלא להתחשב במחיר הדם. הרוב החליט כבר ב-11 במארס על שביתת-רעב ל-24 שעות, שתיערך ב-15 במארס, כצעד מחאה וכאות אזהרה לצפוי, אם לא תשונה הכוונה לדחות את החזרתם לארץ לאחר ה-15 במאי. אולם שביתת-הרעב נערכה רק למראית-עין ושימשה רק לצורכי תעמולה. העצורים אכלו בהיחבא במעונותיהם. בוודאי לא היו מוכנים להתמיד בשביתה כזו תחת הסיסמה 'שחרור או מוות'. ככלות הכל ראוי לזכור, כי חרף תנאי המאסר הקפדניים, הסבל הכרוך בגלות, שלילת החופש, ואי-הוודאות באשר לעתיד, התנאים הפיזיים במחנה בהחלט היו אנושיים. המחנה עמד בקשרי דואר ורדיו עם העולם החיצון, והתנהלה בו פעילות רוחנית ואינטלקטואלית ערה. לאחר החלטת הבריטים לפנות את ארץ-ישראל אף הותרה הרצועה במידת-מה, ואישרו ביקורי אורחים במחנה במידה גדלה והולכת.⁵²

שביתת הךמה השיגה את יעדה. העולם שמחוץ למחנה התייחס אליה במלוא הרצינות.⁵³ ליחס רציני זכו גם התזכירים שיצאו מהמחנה, ובהם אזהרות – שהיו אמנם מוגזמות – מפני חיסול פיזי של אנשיו.⁵⁴

במשרד-המושבות גברה ההבנה לדאגת מושל קניה, גם לנוכח הצלחתם של שישה עצורים להימלט מהמחנה ב-29 במארס, ולצאת מקניה תוך שעות ספורות, בעוד דבר בריחתם נעלם אף מרשויות המחנה במשך השבועיים הבאים.⁵⁵ ב-13 באפריל הבריחה נתגלתה, ואז הוחל בחיפושים אינטנסיביים אחר הבורחים ברחבי המושבה. הפרשה הסעירה את דעת-הקהל של המתיישבים הלכנים בקניה. הללו, ובעיקר הנשים הבריטיות (שהיו מאוגדות בליגת נשי אפריקה המזרחית),

51 ראה: מכתב ש' כצנלסון לליאו כהן, המזכיר המדיני של הסוכנות בירושלים, 22 במארס 1948; מכתב ש' כצנלסון לאגודת 'לאסירינו', 26 במארס 1948, אצ"מ, S25/7730.

52 ויניצקי (לעיל, הערה 20), עמ' 150-164, 179-176, 210.

53 למגינת לבם של העצורים, הצטרפו בני-משפחותיהם בארץ באופן ממשי לשביתת-הרעב. ראה: שם, עמ' 210. ועוד בעניין מחאת העצורים ראה: מרידור (לעיל, הערה 45), עמ' 559-560.

54 מקור האזהרות בעובדה שהעצורים זיהו בקרב המשמר המופקד על המחנה שני שוטרים חדשים שערקו ממשטרת ארץ-ישראל ונמנו בעבר עם קבוצתו של המייגור פאראן (Roy Farran), שנודע לשמצה כמי שעמד בראש פלוגות מיוחדות למלחמה ב'פורשים' (ראה ניב [לעיל, הערה 1], ה, עמ' 148-149), וכמי שהיה אחראי להריגתו של הנער אלכסנדר רובוכין ב-6 במאי 1947 בירושלים. גם לאחר ששני השוטרים פוטרו, לא חדלו העצורים להשתמש בסכנת 'הפאראניים' לקידום חיסול המחנה. ראה: מכתב ש' כצנלסון לאגודת 'לאסירינו', 26 במארס 1948, אצ"מ, S25/7720.

55 הבריחה נעשתה דרך מנהרה שהחלו בכרייתה לפני ה-29 בנובמבר. בדרכונים מזויפים ובעזרת שליחי אצ"ל בדרום-אפריקה, הוסעו הבורחים במכונית דרך אוגנדה לקונגו הבלגית. מלאופולדוויל הבירה הגיעו בטיסה לכריסל כעבור שבוע לצאתם מהמנהרה. ראה בהרחבה על הבריחה בספרו של אחד הבורחים, מרידור (לעיל, הערה 45), עמ' 543-619.

היו אחוזי אימה מפני העצורים.⁵⁶ יש לזכור כי אף בטרם הגיעו העצורים לקניה ניהלה נגדם העיתונות המקומית, עלובה ודלה ככל שהיתה, מסע הסתה שתיאר אותם ככנופיית פושעים נראשים.

נחישות דעת-הקהל בקניה, כי יש להיפטר מהעצורים, השפיעה על המושל, שהגביר את לחציו על משרד-המושבות להוציא את העצורים מקניה ללא דיחוי.⁵⁷ על יסוד ההקדמה הצפויה במועד השלמת הפינוי הצבאי מארץ-ישראל, הבטיח משרד-המושבות למושל, בימים שלאחר הבריחה, כי העצורים יוצאו מקניה מהר ככל האפשר לאחר תום המנדט.⁵⁸

לחציו של המושל על משרד המושבות תרמו לבהלה שאחזה במשרד אותה שעה, בעקבות המהלכים המדיניים שנקטה ארצות-הברית באו"ם. ב-19 במארס 1948 הציג נציג ארצות-הברית במועצת הבטחון, אוסטין (Warren Austin), את הצעתו לנטוש את פתרון החלוקה ולתמוך בהקמת משטר נאמנות זמני בארץ-ישראל עד שהערכים והיהודים יגיעו להסכם ביניהם; כן דרש ממועצת הבטחון ב-30 במארס, להחליט על הפוגה בין הצדדים בארץ-ישראל.

משרד-המושבות, שחשש כי הסכם נאמנות עלול להקשות על החזרת עצורי קניה לארץ, ביקש ממשרד-החוץ להורות לנציג בריטניה באו"ם, סר אלכסנדר קאדוגן (Cadogan), למנוע הכנסת סעיף מגביל כלשהו בנוגע להחזרת העצורים, בעת הדיונים באו"ם על הסכם הנאמנות. משרד-המושבות גם הביע בפני משרד-החוץ את חששותיו, כי אם תוכרו הפוגה, הדבר יחבל אף הוא בהחזרת העצורים לארץ-ישראל. מידיעות שהגיעו מדיוני מועצת הבטחון בעניין ההפוגה, הסיק משרד-המושבות, כי הפוגה עלולה לסכן את הכנסתם לארץ-ישראל של העולים הבלתי ליגאליים שהיו כלואים אותה שעה במחנות המעצר בקפריסין.⁵⁹ המשרד אמנם הטיל ספק, אם יש מקום לגזור גזרה שווה מצעורי קפריסין לעצורי קניה, בגלל ההבדל החשוב ביניהם – עצורי קניה היו תושביה החוקיים של ארץ-ישראל, חלקם אף אזרחיה, שנעצרו בארץ וגורשו ממנה מטעמים בטחוניים;⁶⁰ לא היה ספק בזכותם לשוב אליה בזמן מן הזמנים.

לקראת סוף אפריל הוסרה הצעת ההפוגה מעל הפרק, ומעתה ראה משרד החוץ בדאגת משרד-המושבות עניין שאבד עליו הכלח. לעומת זאת, הורה משרד-החוץ לקאדוגן לטפל בזירות ובהקפדה בעניין החזרת עצורי קניה לארץ, בעת הדיונים שנערכו בעצרת האו"ם בהצעת משטר הנאמנות במחצית השנייה של חודש אפריל.⁶¹ אולם הוראה זו נמצאה מיותרת לאחר שהצעת הנאמנות לא זכתה לתמיכת האו"ם.⁶²

56 מרדור (לעיל, הערה 45), עמ' 559; ויניצקי (לעיל, הערה 20), עמ' 143-145, 149, 190, 193-194.
57 מכתב היאם לבארו, 22 במארס 1948, PRO, FO371/68640/E5202. על תאריכו המשובש של מכתב זה ראה לעיל, הערה 49; התייחסות במכתב לבריחה היא הוכחה נוספת לכך.
58 רשימה של ביית לחיק, 7 במאי 1948, PRO, FO371/68640/E8048.
59 זאת על-פי הצעה לפיתוח תוכנית ההפוגה, שכללה בין היתר מניעת כניסת גברים בגיל צבא לארץ-ישראל. ההצעה הוגשה ב-15 באפריל 1948 על-ידי הנשיא התורן של מועצת הבטחון, אלפונסו לופז, נציג קולומביה. ראה: מ' שרת, בשער האומות, תל-אביב 1966, עמ' 192. יש להעיר כי השימוש במונחים 'הפוגה' (truce) ו'הפסקת אש' (cease fire) נעשה על-ידי הצדדים הנוגעים בדבר ללא כל הבחנה.
60 מכתב היאם לבארו, 22 במארס 1948. ראה בעניין תאריך המכתב לעיל, הערות 49, 57.
61 רשימה של ביית לחיק, 29 באפריל 1948, PRO, FO371/68640/E5202.
62 על הצעת הנאמנות ומהלכי ארצות-הברית ראה בית-הדרכה: לואיס (לעיל, הערה 2), עמ' 502-521; צ' גנין, יחסה של ארה"ב להקמת מדינת ישראל 1945-1948, היינו כחולמים (לעיל, הערה 2), עמ' 242-245.

עיכוב השבת הגולים

לעצורים עצמם לא דווח על הקדמת שיבתם לארץ. המידע על כך נמסר להם טיפין-טיפין, ותחילה רק בצורה נרמזת. בליל-הסדר, ה-23 באפריל 1948, נרמז לעצורים מפי מפקד המחנה, הקולונל רייס (Patrick Rice), כי בעוד כחודשיים יראו את חופי ארץ-ישראל. סביר להניח, כי רייס מצא לנכון לצרף נימה אופטימית זו לחגיגות ליל הסדר. דברים מפורשים יותר השמיע רייס ב-5 במאי, כאשר הביע את בטחונו כי אנשי המחנה יהיו כבר בארץ ב-15 ביוני. אך גם זו לא היתה התחייבות רשמית. אנשי המחנה למודי האכזבות לא השתכנעו, ותבעו הודעה רשמית ובה מועד מדויק של שיבתם.⁶³

בה' באייר תש"ח, 15 במאי 1948, מספר שעות לאחר שנקלטה במקלט-רדיו של העצורים ההודעה על הכרזת מדינת-ישראל, הצליחו העצורים לקבל מסאטן (Foster Sutton), חבר הממשל בקניה לענייני חוק וסדר, התחייבות בכתב כי הם יעזבו את קניה בדרכם לארץ-ישראל תוך חודש ימים מן ה-15 במאי.⁶⁴ סאטן העניק התחייבות זו בלחץ העצורים שהיו נתונים לסערת האירוע ההיסטורי, ומבלי שהמושל קיבל אישור מלונדון להענקת ההתחייבות.⁶⁵ מאז ההודעה על הקמת המדינה הניפו העצורים את דגל ישראל באופן קבוע על תורן המחנה. הם אף הודיעו לסאטן, כי הם רואים את עצמם אזרחים חופשיים של מדינה עצמאית, ומכללא אחזקתם במעצר משוללת סמכות ועילה ומנוגדת לחוק הבינלאומי. כאקט הפגנתי הם עקרו כמוצאי-שבת ה-15 במאי את הסורגים והבריחים ממעונות המחנה, כך שלא ניתן היה עוד לכלוא אותם בהם.⁶⁶ אבל האופטימיות שהתעוררה בקרב העצורים נמוגה תוך זמן קצר. ב-7 ביוני מסר להם סאטן, כי שיבתם ארצה נדחתה.⁶⁷ היתה זו מהלומה קשה, לאחר שמאז סוף אפריל ובמהלך כל חודש מאי דנו הרשויות הבריטיות הנוגעות בדבר בדרכים האפשריות להעברת העצורים לארץ-ישראל,⁶⁸ וכבר נעשו הסידורים הנחוצים מצד הרשויות בלונדון ובקניה למילוי בקשת העצורים, כי נציגי אגודת 'לאסירינו' וארגון הצלב-האדום ילוו אותם בדרכם ארצה.⁶⁹

סיבת הדחייה, כפי שגם נמסרה לעצורים, היתה נעוצה במשא-ומתן שנערך אותה עת להשגת הפוגה בין הכוחות הלוחמים בארץ-ישראל. במפגש בין שר-החוץ לשר-המושבות, שנערך ב-4 ביוני, שבוע לפני כניסת הפוגה לתוקפה, הסכימו השניים לעכב לפי-שעה את החזרת עצורי קניה לארץ-ישראל כדי שלא לחבל במשא-ומתן להשגת הפוגה.⁷⁰ העמדה שנקטה במפגש זה היתה

63 דברי רייס לעצורים, 23 באפריל 1948, 5 במאי 1948, מ"ז, 2/4/15; מברק העצורים לאגודת 'לאסירינו', 6 במאי 1948, גנוך, חטיבה II 86/40.

64 מכתב סאטן לנציג החיצוני של המחנה, 14 במאי 1948, מ"ז, כ"ז, 32/4/15.

65 רשימה של ביית לחיק, 8 ביוני 1948, PRO, FO371/68640/E8143. ברשימה ניכרת נימה מוסווית של ביקורת כלפי המושל.

66 אריה מהולל, נציג המחנה, לממשלת ישראל, 17 במאי 1948, מ"ז, כ"ז, 6/4/15.

67 ויניצקי (לעיל, הערה 20), עמ' 234-235.

68 על הדינאים במשרד-המושבות, משרד-החוץ ומשרד-ההגנה (משלהי 1946 חברו משרד-המלחמה, משרד-הציר ומשרד-התחבורה האווירית במשרד-ההגנה החדש. ראה: לוואיס [לעיל, הערה 2], עמ' 457). ראה: PRO, FO371/68640/E8048.

69 ראה: מברק מושל קניה לשר-המושבות, 18 במאי 1948; מכתב משרד-המושבות לביית, 26 במאי 1948, PRO, FO371/68640/E7062; מברק העצורים לאגודת 'לאסירינו', 1 במאי 1948, גנוך, חטיבה II 86/40; חילופי מברקים בין אגודת 'לאסירינו' לבין הצלב-האדום, 13 במאי 1948, 20 במאי 1948, גנוך, חטיבה 57/40. במברקים הודגש הצורך בליווי בעת המעבר בטריטוריות ערביות.

70 משרד-המושבות לשר-ההגנה אלכסנדר (Albert V. Alexander), 5 ביוני 1948, PRO, FO371/68640/E8143.

קשורה לפרשנות הבריטית להחלטת מועצת הבטחון מ-29 במאי בדבר ההפוגה. ההחלטה אסרה כניסת לוחמים (fighting personnel) לארץ-ישראל למשך ההפוגה. אבל נקבע שהאיסור אינו חל על גברים בגילאי צבא, שאינם כלולים בהגדרה זו, ובלבד שלא יגויסו או יאומנו בנשק. אולם ממשלת בריטניה, שבמהלך דיוני מועצת הבטחון על ההפוגה תבעה – ולא נענתה – לאסור כליל את כניסתם של גברים בגילאי צבא לארץ-ישראל, החליטה לפרש ברוח זו את החלטת מועצת הבטחון. לפיכך אסרה ממשלת בריטניה את עלייתם של גברים בגילאי צבא ממחנות המעצר בקפריסין שהיו בשליטתה. כפי שמתברר ממפגש שר-החוץ ושר-המושבות ב-4 ביוני, הכוונה היתה להחיל איסור זה גם על עצורי קניה, 'אותם גנגסטרים בגילאי צבא', כפי שכונו בפיו של רייט (Michael Wright), עוזר המנהל הכללי של משרד-החוץ.⁷¹

ביסוד הפרשנות הבריטית המחמירה בנוגע לשאלת העלייה שבסעיפי הסכם ההפוגה טמון היה הרצון להבטיח ששום יתרון לא יצמח לצד היהודי במשך ההפוגה. וזאת מתוך מגמה לשמור על תדמית בריטניה כמעצמה תומכת בערבים.

סביר להניח, כי אלמלא ההפוגה, לא היו הבריטים משבשים את לוח-הזמנים להשבת העצורים לארץ-ישראל. ראיה לדבר היא עמדת משרד-החוץ, שהתייחסה לחוות-דעת שניתנה על-ידי השגריר הבריטי בקהיר בשלהי אפריל. השגריר נתבקש על-ידי המחלקה הצבאית במשרד המזרח-התיכון בקהיר לחוות את דעתו בנוגע להצעה להחזיר את העצורים מקניה לארץ-ישראל באנייה שתעבור דרך תעלת-סואץ. הוא הביע את התנגדותו לכך, ואף הציע לשקול ביטול או עיכוב החזרתם לארץ, מחשש שכל הפעולות הכרוכות בהחזרת העצורים לארץ-ישראל תתפרשנה על-ידי מדינות-ערב כצעד בלתי ידידותי כלפיהן.⁷²

העובדה שהשגריר הבריטי בקהיר העלה שיקול הנוגע לאוריינטציה הבריטית הפרו-ערבית הושפעה ללא-ספק מן המפנה שהתחולל בתקופה זו לטובת הצד היהודי במערכה הצבאית בארץ-ישראל.⁷³ יש להניח שהמתקפה של האצ"ל והלח"י על הכפר הערבי דיר-יאסין, שנערכה ב-9 באפריל, והשתייכותם של הגולים לארגונים אלה השפיעו אף הם על עמדת השגריר. הערכים התייחסו לפרשה כאל מעשה הזוועה האכזרי ביותר שביצעו הציונים אי-פעם. הבריטים ציטטו את דברי דובר האצ"ל והלח"י בערכו של ה-9 באפריל, בדבר יעדי הכיבוש של הארגונים, המבקשים לעשות את ארץ-ישראל ועבר-הירדן למדינה יהודית שלמה.⁷⁴ מגמות ההתפשטות של האצ"ל אמנם אינן מופיעות בתיעוד הבריטי כגורם במערכת השיקולים לעיכוב השבת גולי קניה לארץ-ישראל. ההשערה שהן השפיעו על מערכת השיקולים נתמכת בעובדה שהחל בשלהי אפריל, בעקבות הצלחות הצד היהודי כנגד הערבים, התייחסו הבריטים בחרדה לסכנה של

החלטת מועצת הבטחון מ-29 במאי בדבר הפוגה בארץ-ישראל החל ב-1 ביוני נכנסה לתוקפה רק כאשר מדינות-ערב צייתו להחלטה זו, בבוקר ה-11 ביוני. ההפוגה נסתיימה ב-9 ביולי.

71 רשימתו לתיק, 5 ביוני 1948, שם. ראוייה לציון התפלגות הגילים בקרב 260 העצורים. במארכ 1948: 27 – פחות מגיל 20; 171 – בין 20 ל-30; 57 מעל ל-30; 5 מעל ל-40. ראה עצומת ש' כצנלסון ליושב-ראש ועדת האו"ם לארץ-ישראל, 19 במארכ 1948, אצ"מ, S25/7730. כן ראה על ההצעה הבריטית ועל החלטת מועצת הבטחון מ-29 במאי: Security Council Official Report, Supplement for May 1948, New York [n.d.], pp. 102-103; "פרוינדליך (עורך), תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, א, ירושלים תשמ"א, עמ' יד.

72 מהשגרירות בקהיר לקולונל ג'נקינס (G.O. Jenkins), המחלקה הצבאית במשרד המזרח-התיכון, 30 באפריל 1948, PRO, FO371/68640/E5750.

73 "סלוצקי (עורך), ספר תולדות ההגנה, ג, חלק שני, עמ' 1363.

74 נ' בתל, המשולש הארץ-ישראלי, ירושלים 1979, עמ' 284.

פלישה יהודית בהנהגת האצ"ל לעבר-הירדן. שהרי במצב זה יהיה עליהם להתערב התערבות צבאית להצלת ירדן, היחידה במדינות ערב שנאותה בראשית 1948 להמשיך ולקיים את הברית הצבאית והפוליטית עימם. לאחר התמוטטות החוזה האנגלי-העירקי מינואר 1948 ולנוכח קשיי הבריטים להסדיר את יחסיהם עם מצרים, הם לא יכלו להרשות לעצמם את תבוסת ירדן. תבוסה זו עלולה היתה להרוס את יוקרת בריטניה במזרח-התיכון. אולם מעורבות צבאית בריטית במלחמה בארץ-ישראל לא עלתה בקנה אחד עם האינטרס הבריטי אותה שעה להתנתק מארץ-ישראל, וצפויה היתה להיתקל בהתנגדות נחרצת של דעת הקהל הבריטית.⁷⁵

משרד-החוץ שקל ברצינות את טענת השגריר, כי יש להימנע מהעברת העצורים דרך תעלת-סואץ, ועמד על הצורך למצוא דרכי מעבר חלופיות. אך המשרד דחה את הצעתו השנייה של השגריר לעכב את השבת העצורים לפרק-זמן בלתי מוגבל.⁷⁶ בהתייחסו לשאלת דרכי העברת העצורים לארץ-ישראל התחשב משרד-החוץ בצד הערבי, משום שלפי הערכתו ניתן היה למצוא דרכי מעבר חלופיות (דרך כף-התקווה הטובה למשל), שלא יגררו חיכוך בלתי רצוי עם מדינות-ערב. לא כן בשאלת עיתוי ההחזרה ארצה. משרד-החוץ לא ראה אפשרות להשאיר את העצורים בקניה לפרק-זמן בלתי מוגדר, משום שלא היה בנמצא גורם או מניע שבאמצעותו ניתן יהיה להסביר בציבור דחייה כזאת. למותר לציין, שהבריטים לא יכלו, ולא רצו, לגלות את הסיבה האמיתית — התמיכה בצד הערבי.

בראשית יוני, כאשר הסכם ההפוגה עמד להיכנס לתוקפו, התברר לפתע למשרד-החוץ, כי ניתן להשתמש בסעיפי הסכם ההפוגה על מנת לספק לגיטימציה לעיכוב החזרת העצורים לארץ-ישראל. ההסבר הבריטי, שתלה את עיכוב החזרת העצורים בהפוגה, נדחה כבוז על-ידי העצורים והפועלים למענם, והם הצביעו על כך שהבריטים הזדרזו להודיע להם על העיכוב אף בטרם הוסכם בין הצדדים על ההפוגה. העצורים דחו את הפרשנות הבריטית המחמירה לגבי סעיף העלייה בהסכם ההפוגה, בהסבירם כי הם תושבי ארץ-ישראל ולא עולים. הם פירשו את מהלך העיכוב כתכסיס שפל, שנועד להפוך אותם לבני ערובה כלפי מדינת ישראל.⁷⁷

פקידות משרד-החוץ המשיכה גם בימים הבאים להחיל על עצורי קניה את הפרשנות המחמירה בנוגע לסעיף העלייה שבהסכם ההפוגה. שר-החוץ היה פחות נוקשה מפקידיו, אולם בעיקר היה זה שר-המושבות, שנטה לגישה מקילה יותר. דומה כי מותר להסתכן בהערכה, שלא התרדה לגורל העצורים היא שהשפיעה על גישת שר-המושבות, כ-אם מצוקתו של מושל קניה. השר שקיבל חדשות לבקרים הערכות מן המושל על מצב המחנה, התרשם כי העצורים עלולים לפעול באלימות, אם לא יתחילו הצעדים להשבתם לארץ-ישראל, כפי שהובטח להם. המושל העריך, כי המחנה מצוי על סף נקודת-השבירה, וכי העצורים כבר נתפסו לייאוש, ואחת היא להם אם יחיו או ימותו. בנסיבות אלה הם עלולים ליזום תקרית שתוביל לטבח במחנה. המושל גם ציין, כי המשמר

75 ראה למשל: מכתבו הסודי של בילי (Harold N. Beely), יד-ימינו של בוין, לבארוז, ראש מחלקת המזרח במשרד-החוץ, בשאלת ארץ-ישראל, 30 באפריל 1948. המכתב מובא בספרו של לואיס (לעיל, הערה 2), עמ' 522. במכתב מתייחס בילי בכובד-ראש לסכנת פלישה יהודית לעבר-הירדן, בין היתר בגלל הגידול היחסי בכוחו של האצ"ל. ביתר הרחבה על יחסי בריטניה-ירדן ראה שם, עמ' 345-379.

76 רשימות של בית ובארוז לתיק, 7 במאי 1948; רשימות לתיק של רייט, 8 במאי 1948, PRO, FO371/68640/E8048.

77 ראה טיעונים אלה בתוכיר ששלח הנציג החיצוני של המחנה, מאיר שטרנברג, לאישים (כולל ברנאדוט), מוסדות ועיתונים ברחבי העולם, 14 ביוני 1948, מ"ז, 24/4/159.

המופקד מבחון על המחנה המורכב מאפריקנים שחורים, וכל תקרית בינם לבין העצורים עלולה לסכך את בריטניה עם דעת-הקהל העולמית העוינת. יש לזכור, כי ב-1948 לא היתה דעת-הקהל העולמית מוכנה לקבל בשוויון-נפש הריגה של לבנים על-ידי שחורים. יתכן גם, כי שר-המושבות חשש מהדים שליליים של הריגת יהודים במחנה מעצר שלוש שנים לאחר השואה. לאור דיווחים אלה לא ראה שר-המושבות בהסכמה, שהושגה בינו ובין שר-החוץ ב-4 ביוני, סוף פסוק. ראשית, כמו באפריל הבחין שר-המושבות בין עצורי קניה שהם אזרחי ארץ-ישראל לבין העולים הבלתי ליגאליים הכלואים בקפריסין. שנית, שר-המושבות העריך כי מספרם הקטן יחסית של עצורי קניה, בניגוד למספרם הגדול של עצורי קפריסין, יקל על אפשרות כניסתם לארץ. ושלישית, שר-המושבות ביקש להוכיח כי אינו מתעלם מכללי ההגנות, ועל כן גרס כי יש לכבד הבטחות שניתנו באורח קטגורי לעצורים על-ידי שלטונות קניה, לאמור – העצורים יוחזרו לארץ-ישראל תוך חודש ימים מן ה-15 במאי.

משרד המושבות מול משרד החוץ

ב-5 ביוני, כשבידיו מידע נוסף שנתקבל מקניה, הפציר שר-המושבות בשר-החוץ לחזור ולשקול את האפשרות לפתוח מיד במבצע החזרת העצורים לארץ-ישראל. לפגישה זו היתה לכאורה תוצאה מעשית חשובה: שר-החוץ נאות לברר אצל הרוזן השוודי ברנאדוט (Folke Bernadotte) אם ניתן להכניס את עצורי קניה לארץ תוך כדי תקופת ההפוגה. ברנאדוט, שנתמנה ב-14 במאי 1948 למתווך מטעם האו"ם בסכסוך שבין היהודים והערבים, עמד בראש המשא-ומתן על ההפוגה ותנאיה. יש לשער, כי שר-המושבות ציפה להיענות חיובית מצד ברנאדוט, משום שהעצורים היו תושבים או אזרחים של ארץ-ישראל. ספק אם גם בוויין חשב כך. יתכן שנעתר לבקשת קריין-ג'ונס מטעמי נימוס ובמטרה להתחמק מלחציו. ככלות-הכל בוויין אמנם הבטיח לברר אצל ברנאדוט את עניין החזרת העצורים בתקופת ההפוגה, אך בירור יכול להתפרש כאקט סביל בלא מחויבות להעביר את ההכרעה לידי ברנאדוט.

ואולם, פקידות משרד-החוץ, ובעיקר סר אורם סרג'נט (Sargent), מזכיר משנה במשרד-החוץ, התנגדו גם לבדיקה פאסיבית של הנושא. סרג'נט טען כי כלל אין צורך לשאול את מועצת הבטחון (מבחינה זו היה סבור כנראה, כי דין ברנאדוט כדין המועצה), שכן הוא היה משוכנע כי המועצה תצדד בהחזרת העצורים לארץ-ישראל בתקופת ההפוגה, בשל היותם אזרחי הארץ. סרג'נט ועמיתיו התנגדו לכך בתוקף, מכיוון שהחזרתם של עצורי קניה היתה מנוגדת לפרשנות שלהם לסעיפי ההפוגה,⁷⁸ ואולי גם בגלל חששם מפני התגובה הערבית. שר-המושבות, בלהיטותו לחסל את המחנה בקניה, ביקש משר-החוץ גם לנסות לשכנע את הערבים, על-ידי קאדוגן או באמצעות ברנאדוט, לבל יתנגדו להכנסת עצורי קניה לארץ-ישראל בתקופת ההפוגה.⁷⁹ קשה שלא לראות בבקשה זו נאיביות מתמיהה, וניתן להסבירה רק על רקע שאיפתו העזה של שר-המושבות להוציא את העצורים מקניה, ותקותו כי עקב מספרם הקטן יחסית יסכימו הערבים להחזרתם ארצה. שר-החוץ אמנם לא אטם את אזניו כליל לבקשות שר-

78 רשימה של סרג'נט (Orme Sargent) לתיק, 7 ביוני 1948, PRO, FO371/68640/E8143.

79 מכתב שר-המושבות לשר-החוץ, 5 ביוני 1948, שם.

המושבות, אך במשרד-החוץ התנגדו גם להצעת משרד-המושבות לבקש את הסכמת הערבים בטענה — שהיא אכן טענה סבירה — כי הערבים ידחו בקשה כזאת על הסף. פקידי משרד-החוץ שהשתוקקו להוכיח לצד הערבי, כי אינם נושאים פנים ליהודים, סברו, כי יוכלו למצוא בסעיפי הסכם ההפוגה את ההצדקה העניינית לעיכוב החזרת העצורים.

בארוו (Bernard Burrows), ראש מחלקת המזרח במשרד-החוץ, העלה את ההצעה לפנות לעצורים עצמם, ולהפקיד בידיהם את הבחירה בנוגע לעתידם. לפי הצעה זו יוסבר תחילה לעצורים כי חזרתם ארצה אינה יכולה להתבצע במשך ארבעת השבועות של ההפוגה. לאחר מכן יוצגו בפניהם שתי אפשרויות: להישאר בקניה חודש נוסף, ובסיומו — בתקווה שההפוגה תהפוך לשלום קבע — יוחזרו ארצה. או לצאת את קניה מיד בטיסה ללאגוס, בירת ניגריה שבמערב-אפריקה, אף היא מושבה בריטית, שם יעלו על אנייה שתובילם לארץ-ישראל ומסעה יימשך כחודש ימים. בארוו ציין, כי הפקדת הבחירה בידי העצורים טומנת בחובה יתרון חשוב — היא תמנע ביקורת כלפי הבריטים בנוגע לגורל העצורים ולמסע הארוך בים.⁸⁰ מבחינת העצורים היתה זו בחירה בין שתי אלטרנטיבות גרועות.

שר-החוץ ורוב פקידי התנגדו לעצם העקרון של הפקדת הבחירה בידי העצורים. עצם ניהול משא-ומתן עם 'חבורת הליסטים' נראה להם ככניעה, והם אף חששו שהדבר עלול ליצור תקדים לעולים הבלתי ליגאליים הכלואים בקפריסין. החלופה המעשית היחידה מבחינתם היתה להמשיך ולהחזיק את העצורים בקניה, אף במחיר של מרד מצדם והכנעתו בכוח הנשק. היתה זו כמובן עמדה צינית, שגבלה באכזריות, אך פקידי משרד-החוץ חשו, כי שלטונות קניה מפגינים אוזלת-ידי מופרות שאין להיכנע לה וסברו כי על משרד-המושבות לאלץ אותם לגלות את נחת זרועם כלפי העצורים, אם יעזו למרוד, ולו במחיר טבח המוני.⁸¹

שר-המושבות ראה קו נוקשה זה כבלתי מעשי ולא נכון. ב-7 וב-8 ביוני נתקבלו במשרדו פניות נוספות ממושל קניה, שתבע פינוי מיידי של המחנה. המושל הזהיר, כי העצורים — לאחר שנחבשו ב-7 ביוני על דחיית החזרתם — איבדו כל שמץ אמון בהבטחות בריטיות, ועתה יש לצפות לפעולות ייאוש ספונטניות, כגון צעידה המונית לעבר הגדרות והחוצה, דבר שלא יותיר לשומרים ברירה אלא לפתוח באש.⁸² הערכות אלה של המושל התבססו בעיקר על תמונת המצב שהועברה אליו על-ידי נציגו החיצוני של המחנה, הוא 'סופרווייזר' שייצג את העצירים כלפי שלטונות המחנה וכלפי חוץ. העצורים ניסו ליצור את הרושם שהם עלולים להגיע להתפרצויות ייאוש, וזאת כאמצעי לחץ כלפי חוץ. העצורים ניסו ליצור את הרושם שהם עלולים להגיע להתפרצויות ורצונם העז לשוב ארצה, לא נתפסו להיסטריה, וכלכלו בשום-שכל את צעדיהם.⁸³

משרד-המושבות נקלע אפוא למצב מביך. מושל קניה הפעיל עליו לחצים נואשים, אולם משרד-החוץ סירב להתחשב בהם. בנסיבות מכבידות אלה יובן מדוע לא פסק משרד-המושבות

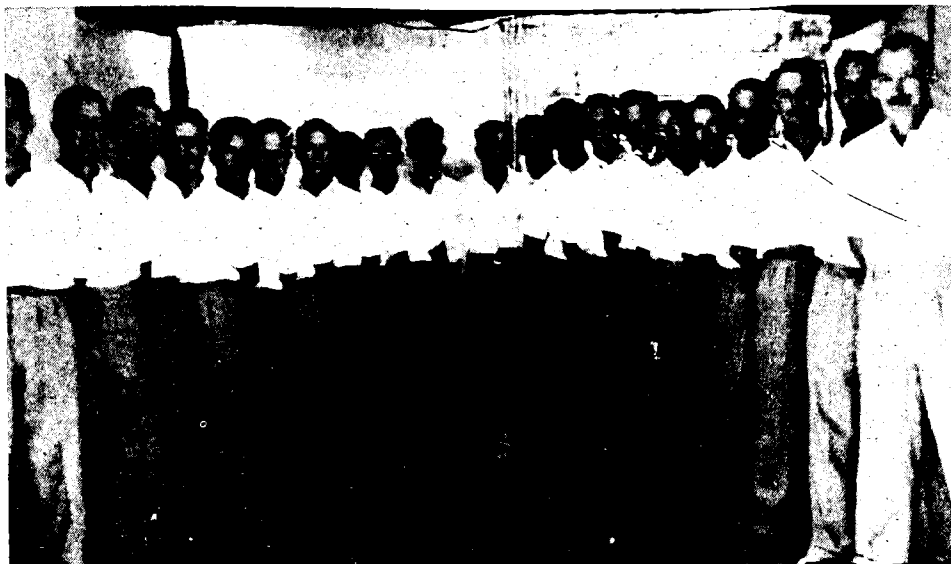
80 רשימתו לתיק, 7 ביוני 1948, שם. דרך מעבר זו כמו דרכי מעבר חלופיות אחרות, כגון דרך כף-התקווה-הטובה או הטסת העצורים לקפריסין או לקירנאיקה ומשם באונייה לארץ-ישראל, נשקלו בתקופה זו כמו בחודשים הקודמים. דרכים אלו נעזרו לשמש פתרון לקשיים שבהם נתקלו הבריטים: הקושי להמשיך ולהחזיק את העצורים בקניה והקושי להכניסם מיידית לארץ-ישראל.

81 רשימה של סרג'נט לתיק, 7 ביוני 1948, שם.

82 מברקי מושל קניה לשר-המושבות, 7 ביוני 1948, 8 ביוני 1948, שם.

83 ויניצקי (לעיל, הערה 20), עמ' 237; ניב וסיון (לעיל, הערה 1), עמ' 284.

מקהלת העצירים

מלחפש דרך מעבר לארץ-ישראל שתאפשר להוציא מיד את העצורים מקניה, ובכך לשכך את זעמם, ובר־זמן להאריך את דרכם כך שיוחזרו ארצה רק לאחר תום ההפוגה. בין השאר הוצע להעביר את העצורים דרך קירנאיקה שבלוב, שהיתה נתונה תחת מינהל צבאי בריטי.⁸⁴ משרד־המושבות לא זנח גם את נושא המשמר על המחנה. משרד־ההגנה נתבקש לספק מיידית תגבורת משמר אירופי, אם לא יהיה מנוס מהשארית העצורים בקניה לאחר ה־15 ביוני. המפקד הכללי של הכוחות במזרח־התיכון אכן הורה על העברת פלוגת חיל־רגלים בריטית מאריתריאה לצורך משימה זו. ב־12 ביוני כבר עשתה הפלוגה את דרכה לגילגיל, והיא היתה אמורה להגיע לשם ב־14 בחודש.⁸⁵ אך שלטונות קניה היו להוטים להשתחרר מיד מאחריותם על המחנה, ומשרד־המושבות לא חדל ממאמציו לחפש פתרון שיתבסס על פינוי מידי של העצורים מקניה.

העברת ההכרעה למתווך האו"ם

באותם הימים חלה תזווה משמעותית שהיתה כרוכה בהחלטת שר־החוץ להעביר למתווך מטעם האו"ם את ההכרעה בשאלת החזרת עצורי קניה במהלך תקופת ההפוגה. ב־9 ביוני, בישיבת המטה הכללי הציע בוויין כי הוא עצמו יפנה לברנאדוט, ויבקשו להכריע

84 במפגש של נציגי משרד־המושבות ומשרד־המלחמה שנערך ב־8 ביוני, הומלץ לנסות לפעול להססת העצורים לקירנאיקה, לשכנם שם ארעית ובהגיע המועד להעבירם דרך הים לארץ־ישראל. ראה רשימה של ביית לחיק, 8 ביוני 1948, PRO, FO371/68640/E8143.

85 משרד־ההגנה אלכסנדר לבוויין, 12 ביוני 1948, PRO, FO371/68640/E8129.

בעניין הכנסת גולי קניה לארץ-ישראל. עוד באותו ערב אושרה הצעתו על-ידי ראש-הממשלה ושר-ההגנה, והם הסמיכוהו לפנות לברנאדוט מיד עם כניסת ההפוגה לתוקפה.⁸⁶ דומה שהיה זה צעד נכון וריאליסטי לעומת הקו הנוקשה של פקידות משרד-החוץ, שהרי מספרם של עצורי קניה היה קטן ביחס ל-11 אלף העולים הבלתי-ליגאליים כשירי הגיוס שהיו כלואים בקפריסין.⁸⁷ ההפוגה בארץ-ישראל נכנסה לתוקפה ב-11 ביוני, אך רק ב-18 בחודש פנה משרד-החוץ הבריטי במברק לברנאדוט – שישב אותה עת בקהיר – וביקשו להכריע בדחיפות בשאלת החזרת עצורי קניה לארץ-ישראל.

את ההתמהמהות כשיגור המברק לברנאדוט יש לתלות בחילוקי הדעות בין משרד-החוץ למשרד-המושבות בנוגע לתוכן המברק ולניסוחו. הגרסה המקורית של המברק הוכנה על-ידי משרד-החוץ בהתייעצות עם משרד-המושבות; הגרסה הסופית הוכנה על-ידי משרד-החוץ בלבד. ההבדלים בין הגרסאות משקפים את השוני הברור בין עמדות שני המשרדים. פקידות משרד-החוץ לא יכלה אמנם לעמוד על שלה מול אישיותו הסמכותית של בוויין, ונאלצה לאמץ את גישתו להעביר את ההכרעה לברנאדוט. אך זה היה מבחינתה המירב שיש לעשותו. לעומתה, גרס משרד-המושבות, שהשתוקק לחיסולו המהיר של המחנה בקניה, כי אין להסתפק בפנייה פסיבית לברנאדוט, ויש ללחוץ עליו שיכריע בעד החזרת העצורים ארצה תוך כדי ההפוגה.

בגרסה המקורית צוינה גם דחיפות החזרת העצורים לארץ-ישראל על רקע החשש מפני התפרצות דמים במחנה. משרד-החוץ השמיט סעיף זה מן הגרסה המתוקנת, הואיל והוא ראה בו הודאה מבישה החושפת את אוזלת-ידם של הבריטים בשמירת הסדר במושבה המצויה בשליטתם. לשם הנמקת הדחיפות שבהחזרת העצורים העדיף משרד-החוץ להטעים לפני ברנאדוט את ההתחייבות שניתנה לעצורים על-ידי שלטונות קניה להעבירם לארץ-ישראל החל ב-15 ביוני. חרף הסתייגות משרד-המושבות, אישר שר-החוץ את הגרסה המתוקנת של המברק, והוא נשלח לברנאדוט. במברק יעץ משרד-החוץ לברנאדוט, כי יכריע בשאלת השבת העצורים לארץ תוך התייעצות עם הרשויות היהודיות והערביות המוסמכות, שכן עליו להבטיח, כי היהודים ייאותרו לקבלם והערבים לא יערימו קשיים על הכנסתם ארצה.⁸⁸

תשובת ברנאדוט הועברה למשרד-החוץ ב-28 ביוני. למעלה משבוע קודם-לכן הבהיר המתווך את עמדתו לשר-החוץ של מדינת-ישראל, משה שרתוק, שהוכנס לעובי-הקורה על-ידי אגודת 'לאסירינו', וקיים מגעים עם ברנאדוט לזירוז השבת העצורים ארצה. המתווך אף נתן פומבי לעמדתו במסיבת עיתונאים שקיים בתל-אביב ב-18 ביוני, וגם טרח להעבירה לעצורים עצמם.⁸⁹ ברנאדוט פסק, כי סעיפי ההפוגה חלים על עולים בלבד, ואין להחילם על עצורי קניה, שהם אזרחי ארץ-ישראל או תושבי הארץ, האמורים לשוב אליה. אשר לצד המעשי של הבעיה,

86 שם. על מפגש ראש-הממשלה, שר-החוץ ושר-ההגנה ב-9 ביוני 1948, ראה: PRO, FO371/68640/E8144.

87 פרוינדליך (לעיל, הערה 71), עמ' 111, 307.

88 מברק משרד-החוץ לשגרירות בקהיר ובו הפנייה לברנאדוט, 18 ביוני 1948; רשימות של ביית לחיק, 15 ביוני 1948, 17 ביוני 1948; רשימות של בארוז, רייט וסרגינט, 15 ביוני 1948, PRO, FO371/68640/E8243.

89 הבוקר, 20.6.1948; מכתב ברנאדוט מרודוס לשטרנברג, 23 ביוני 1948, מ"ז כ24/4/15. מכתב זה מעניין בעיקר משום שהוא מופנה אל 'Israel Citizens in British Internment in Kenya', היינו המתווך קיבל את התיוה המשפטית של העצורים, שהוזכרה לעיל, כי מתוקף מעמדם כאזרחי מדינה עצמאית אין לבריטים סמכות ועילה לעצורם עוד.

ברנאדוט גרס, כי ביצוע החזרת העצורים נתון בידי הרשויות היהודיות והבריטיות, ועליהן להחליט אם הן רוצות בהחזרת הגולים ומתי.⁹⁰

השבת הגולים ארצה ופרשת 'אלטלנה'

לאחר שעמדת ברנאדוט הובהרה למשרד-החוץ, ואף קיבלה פרסום פומבי, שוב לא יכול היה משרד-החוץ לחפש לעצמו אמתלות בסעיפי הסכם ההפוגה. משרד-החוץ אמנם שאף עדיין לעכב את החזרת העצורים לארץ-ישראל, כדי לרצות את העולם הערבי, אבל מעתה לא היה אפשר למצוא בהסכם ההפוגה בסיס משפטי לעיכוב ההחזרה. יתרה מזאת, לאחר חיסול השלטון הבריטי בארץ-ישראל היה המשך החזקתם של העצורים בקניה לדבר שהדעת אינה סובלת; מעשה משולל כל הצדקה פוליטית וליגאלית ומנוגד לכללי ההומניטריות. משרד-החוץ לא התקשה בוודאי להעריך, כי העצורים וקרוביהם לא יחרישו וינסו ליצור דעת-קהל עולמית כנגד הבריטים בעניין זה.

העצורים אכן כתבו תזכיר מחאה נוסף נגד בריטניה, והוא נשלח ב-24 ביוני אל אישים, מוסדות, סוכנויות ידיעות, לרבות טא"ס, ומערכות עיתונים ברחבי העולם.⁹¹ קרוביהם אף פנו לצלב-האדום ולברנאדוט.⁹² ב-30 ביוני פתחו חמישה עצורים באופן ספונטני בשביתת-רעב, והודיעו שבכוונתם להמשיכה עד שיוחזרו ארצה.⁹³

ברנאדוט לא שעה להצעת משרד-החוץ ולא בירר את עמדת הרשויות הערביות והיהודיות בשאלת החזרת העצורים, אלא הגיע להכרעה על סמך פירוש משפטי של הסכם ההפוגה. פקידות משרד-החוץ עדיין התחבטה זמן-מה בשאלה, אם יש להיוועץ בערבים בטרם יוחל בהחזרת העצורים לארץ. בסופו של דבר הבינה, כי אין טעם, ואף יהיה זה משגה, להיוועץ בליגה הערבית או בנציגי מדינות-ערב בעניין אשר כזה, הואיל וברור מראש כי הערבים יביעו התנגדות תקיפה להחזרת העצורים ארצה. ההתייעצות תסב אפוא נזק לבריטים, משום שהם ימצאו עצמם מחויבים לפעול בהתעלמות מהדעה הערבית ובניגוד לה.

פרשת 'אלטלנה', שניסרה עדיין כחללו של העולם באותם ימים של שלהי יוני, תרמה גם היא להפסקת ההתלבטות בשאלה זו. פקידות משרד-החוץ, שראתה — בלא מעט שמחה לאיד — את

90 מברק הוילנד (Harold A.D. Hoyland), הקנטול הבריטי ברודוס (שם שהה המתווך), למשרד-החוץ הבריטי, 28 ביוני 1948, PRO, FO371/68640/E8243.

91 ראה: התזכיר ויעדי שיגורו, מ"ז 42/4/15. הפנייה לסובייטים לא היתה נוחה לבריטים, שכן היא הביאה למעורבותם בפרשה. מאיר שמגר (אז — שטרנברג, שימש כנציג החיצוני האחרון של המחנה) מסר לי כי הפנייה לגורם הסובייטי הניכה תוצאות ישירות, אחד הנציגים הרוסיים באו"ם העלה שם (בדיוני אחת הוועדות, כנראה) את פרשת גולי קניה וקרא את התזכיר. הנציג הבריטי הנבון לא ידע מה להשיב, הוא נועץ במקום כנציג ישראל, והלה מסר לו, כי יש הבטחה בריטית להחזיר את הגולים.

92 ראה פניית אבן זהר לצלב-האדום במברקיו מ-28 ביוני 1948 ומ-2 ביולי 1948. על פניית הצלב-האדום למשרד-המושבות ראה במברקו לאבן זהר, 1 ביולי 1948, גנוך, חטיבה 57/50; על מפגש בא-כוח ועד הווי העצורים עם ברנאדוט בתל-אביב בשלהי יוני ראה: שידור ב'קול ישראל' לעצורי קניה מפי אבן זהר [אין תאריך]. מתוכנו מתברר כי שודר לאחר ה-30 ביוני 1948, גנוך, חטיבה 71/40.

93 ניב וסיון (לעיל, הערה 1), עמ' 285. הפעם היתה שביתת-הרעב אמיתית. פנחס גינוסר, מעצורי המחנה ואחד השובתים, מסר לי, כי הוא וחבריו נכנסו אל בין גדרות המחנה כדי שלא יוכלו להכריחם לאכול. לדבריו, העצורים שקלו גם את האפשרות לעלות על גל התסיסה האנטי-קולוניאלית בקניה ולהפיץ כרוזים נגד השלטונות בשם מחתרת הקיפוי.

בעלייה לאחד המטוסים המחזירים את העצורים לארץ (יולי 1948)

ההתנגשות הקטלנית בין ממשלת ישראל לבין האצ"ל, סברה, כי יש סיכוי שהצד הערבי יביט בצורה אחרת, חיובית יותר, על החזרת גולי קניה לארץ, וזאת משום שהדבר עלול לערער את יציבות המדינה היהודית מבפנים, בבחינת תוספת שמן למדורת המתיחות בין חוגי האצ"ל לבין ראשי המדינה היהודית.⁹⁴ אבל ניתן להעריך את הדברים בצורה הפוכה. אפשר כי העובדה שבמהלך פרשה זו הוכח כלפי פנים וכלפי חוץ שהאצ"ל אינו עוד בגדר טוען לשלטון במדינה, היא שהקלה על הבריטים להחליט להשיב את הגולים ארצה. פרשת 'אלטלנה' הביאה לקרע מוחלט ביחסים שבין הממשלה הזמנית של מדינת ישראל לאצ"ל. בלילה שלאחר ה-22 ביוני – היום שבו הופגזה 'אלטלנה' על-ידי כוחות צה"ל – החל מבצע 'טיהור' שערכו חטיבות פלמ"ח ואנשים מחטיבת 'קרית' לשבירת התנגדות האצ"ל. רבים מאנשי האצ"ל נעצרו ופורקו מנשקם. האצ"ל הגיב ב-24 ביוני בהודעה פומבית ובה מסר בין היתר, כי איננו מכיר עוד בממשלה הזמנית של מדינת ישראל ודרש את התפטרותה המיידית. לא יפלא אפוא מדוע הגבירה פרשת 'אלטלנה' גם את התעניינות משרד-החוץ הבריטי בעמדת הרשויות הישראליות לגבי החזרת העצורים. כאשר נבדק העניין אצל לינטון (Joseph Linton) המזכיר המדיני במשרד הסוכנות היהודית בלונדון, התברר כי רשויות המדינה היהודית רוצות בהחזרת העצורים לארץ-ישראל ללא דיחוי.⁹⁵ שאיפה זו של הרשויות הישראליות טעונה הסבר, על רקע היחסים המתוחים בין האצ"ל לבין

94 רשימות של כילי ושל ביית לתיק, 29 ביוני 1948, PRO, FO371/68640/E8752.

95 רשימה של ביית לתיק, 30 ביוני 1948, שם.

חניית בניינים בדרך ארצה. גזבר שבגבול סודאן (7 ביולי 1948)

הממשלה הזמנית של מדינת-ישראל בעקבות פרשת 'אלטלנה' וספיחיה. דברים שכתב משה שרתוק לליאו כהן ולראובן שילוח, שהיו אנשי הקשר עם מתווך האו"ם ברודוס מטעם משרד-החוץ הישראלי, עשויים לשפוך אור על גישת ראשי המדינה היהודית לעצורי קניה בעצם הימים ההם. בדברי שרתוק ניכרת הבחנה בין יחסו לעצם החזרתם ארצה לבין יחסו אליהם כמשתייכים למחנה 'הפורשים'. שרתוק גרס, כי בתור אזרחי ארץ-ישראל ותושביה אין לאיש הזכות להחזיק את העצורים בחוץ-לארץ כנגד רצונם, ולכן יש לתבוע נמרצות את החזרתם. כוונתו היתה לומר, כי החל ב-15 במאי, כשזכה היישוב בריבונות מלאה, הוא השתחרר כליל מהאפוסטרופוסות הבריטית. מדינת-ישראל בתוקף ריבונותה היא האחראית לאזרחיה, ותתנגד לכל מעצר בלתי חוקי, בין בארץ ובין בחוץ-לארץ, של כל אזרח או תושב שלה, תהיה זהותו הפוליטית אשר תהיה. אולם בכך תמה תמיכת שרתוק בעצורי קניה. הוא לא בטח בנאמנותם למדינה ובכך שקיבלו את הסכם הפוגה, ושקל לדרוש מהם, עם בואם ארצה, התחייבות להתנהגות טובה. הוא אף הרהר ברעיון להכניסם למעצר מיד עם בואם, כדי להבטיח את הסדר הפנימי ולמנוע את הפרת הפוגה.⁹⁶ ההחלטה הסופית להחזיר את עצורי קניה לארץ-ישראל נתקבלה בעקבות שאילתה בעניין העצורים, שהגיש חבר הפרלמנט היהודי מטעם מפלגת הלייבור ד"ר סיגל (Samuel Segal); סיגל הגיש את השאילתה לאחר שקיבל את תזכיר המחאה מן העצורים.⁹⁷ משרד-המושבות נדרש

96 ראה מכתבו לכהן ולשילוח ברודוס, 24 ביוני 1948, פרוינדליך (לעיל, הערה 71), עמ' 214.
97 את הדברים מסר לי מאיר שמגר, אשר כנציג החיצוני של המחנה עמד בקשרים עם סיגל.

להשיב על שאילתה זו ב-30 ביוני. הואיל ומשרד-המושבות השתוקק כאמור כי התשובה לפרלמנט תכלול כבר הודעה על הוצאתם המיידית של העצורים מקניה,⁹⁸ הומרץ אפוא משרד-החוץ לקבל החלטה בעניין. ואכן התשובה לשאילתה כללה הודעה על הסידורים הנקטים לשיבתם המיידית של העצורים לארץ-ישראל.⁹⁹

ב-1 ביולי נמסר דבר ההחלטה לעצורי קניה. ב-6 ביולי נפתחו שערי המחנה בגילגיל, ועצוריו הוסעו לשדה-התעופה של ניירובי. למחרת הוחל בהטסתם לטוברוק שבקירנאיקה; שם הועלו על ספינה בריטית, 'אושן ויגור' (Ocean Vigour), שסיפונה משובר בגדרות תיל. ב-9 ביולי לפנות ערב הפליגה הספינה לכיוון תל-אביב. בבווקר ה-12 ביולי נסתיימה הדרמה של הגלות באפריקה, כאשר הספינה הבריטית ועליה הגולים נכנסה לתחום המים הטריטוריאליים של מדינת-ישראל.¹⁰⁰ שר ההיסטוריה חמד לו לצון: ה'אושן ויגור', שעל סיפונה גורשו מעפילים מחופי ארץ-ישראל אל מחנות המעצר בקפריסין, היא שהחזירה את עצורי קניה אל מדינתם החופשית. בסופו-של-דבר נתגשם רצונם של הבריטים, שלא להחזיר את העצורים לארץ-ישראל תוך כדי ההפוגה. מבצע העברת העצורים החל אמנם בתקופת ההפוגה, אך הם הגיעו לארץ לאחר תום ההפוגה הראשונה, בעיצומם של קרבות 'עשרת הימים'.

98 רשימה של ביית לתיק, 29 ביוני 1948, PRO, FO371/68640/E8752.
 99 ראה תשובת סגן שר-המושבות ריצ'רד ויליאמס לפרלמנט, 30 ביוני 1948, *Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report*, 452, London 1948, cols. 214-215. על ההחלטה לביצוע החזרתם המיידית לארץ-ישראל ראה: מברק משרד-החוץ לחרטום, 2 ביולי 1948, PRO, FO371/68640/E8752.
 100 ויניצקי (לעיל, הערה 20), עמ' 242, 246-257.